

اصول تدوین قوانین و مقررات برای اینترنت با تأکید بر مصوبات یونسکو و شورای اروپا

مهدی رضایی* - حامد بابازاده مقدم**

(تاریخ دریافت: ۹۲/۸/۲۷ - تاریخ پذیرش: ۹۳/۲/۲۴)

چکیده

امروزه اینترنت نقش مهمی در تأمین حق آزادی بیان داشته و با رفع محدودیت‌های انتشار، جستجو و دریافت اطلاعات، زمینه استفاده از این حق بنیادین را فراهم نموده است. این ابزار نوین ارتباطی، مانند هر امر اجتماعی دیگر، نیازمند نظام‌دهی از طریق وضع قوانین و مقررات لازم‌الاجرا است. بدون تردید، این فرآیند برای اینترنت، زمانی می‌تواند مفید و مؤثر باشد که با درک صحیح از ویژگی‌های این رسانه و ابزار ارتباطی نوین و شرایط جامعه، وضع شده و اجرا شود. در این نوشتار تلاش شده تا با توجه به وضعیت فعلی و تحولات اینترنت در آینده نزدیک و تجربیات بین‌المللی و منطقه‌ای (یونسکو و شورای اروپا) اصولی برای تدوین قوانین و مقررات حقوقی اینترنت، شناسایی و معرفی شود. به نظر می‌رسد این اصول باید در سیاست‌گذاری‌ها و مقررات‌گذاری‌ها همواره مورد توجه باشد.

کلید واژگان: حقوق اینترنت - آزادی بیان - مقررات‌گذاری - آزادی انتشار -
فیلترینگ

مقدمه

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های عصر حاضر، تحولات سریع فناوری اطلاعات و ارتباطات است. این تحولات، فرصت‌های بسیاری را در حوزه‌های مختلف برای انسان‌ها ایجاد نموده و باعث بهبود و تغییر در زندگی آن‌ها شده است. اینترنت به‌عنوان شبکه جهانی اطلاعات و ارتباطات، بزرگ‌ترین پدیده این تحولات است.

بدون تردید اینترنت نقش مهمی در تأمین حق آزادی بیان دارد. افراد زیادی در سراسر جهان از طریق اینترنت به دنیایی از اطلاعات دسترسی پیدا می‌کنند. اینترنت با تحولی که در فضای رسانه‌ای ایجاد نموده به معنای واقعی توانسته در این زمینه مؤثر باشد. حتی در برخی مواقع، از اینترنت به‌عنوان آخرین امید برای فعالیت رسانه‌های مستقل و آزاد یاد می‌شود. نگاهی به نقش اینترنت و به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی در انقلاب‌ها و تحولات کشورهای عربی، به‌خوبی میزان تأثیرگذاری این ابزار نوین ارتباطی را اثبات می‌نماید.

بنابراین فناوری جدید با رفع محدودیت‌ها و موانع انتشار، جستجو و دریافت اطلاعات، زمینه استفاده از حق آزادی بیان را فراهم نموده است. از سوی دیگر، مردم به دلیل تأثیر اینترنت در زندگی روزمره، به وجود آن نیاز داشته و انتظار دارند خدمات اینترنتی قابل دسترس، امن، ارزان و با ثبات باشد. با توسعه و پیشرفت اینترنت، مسائل حقوقی آن به‌ویژه موضوع تدوین قوانین و مقررات برای این رسانه و ابزار نوین ارتباطی، همواره مورد بحث بوده و دیدگاه‌های مختلفی در این زمینه مطرح شده است. ابتدا تصور می‌شد که فناوری جدید نیازی به وجود قواعد حقوقی ندارد یا حداقل به دلیل فرامرز بودن اینترنت، تدوین قواعد و مقررات ملی نمی‌تواند خیلی مؤثر باشد. اما به مرور مشخص شد در کنار ضرورت اقدامات بین‌المللی و منطقه‌ای برای حمایت از مسائل مهمی چون راهبری اینترنت، ضرورت تأمین زیرساخت‌های فنی، جلوگیری از انحصارطلبی قدرت‌های بزرگ و ...، اهمیت مقررات‌گذاری ملی را نمی‌توان انکار نمود.

حال این پرسش مطرح می‌شود که آیا در تدوین قوانین و مقررات حقوقی برای اینترنت، می‌توان اصول خاصی را مشخص و از آن تبعیت نمود؟ در صورتی که پاسخ پرسش اول مثبت باشد، این اصول کدام است و باید بر چه مبنایی تعیین شود؟ در نوشتار حاضر، تلاش شده تا بر اساس تحقیقات صورت گرفته، برای پرسش‌های مذکور پاسخ مناسبی ارائه شود.

با بررسی و مطالعه وضعیت کنونی و تحولات اینترنت در آینده نزدیک، تجربیات بین‌المللی و منطقه‌ای (یونسکو و شورای اروپا) و آثار محققان و دانشمندان، می‌توان اصول مشترکی برای تدوین قوانین و مقررات حقوقی اینترنت، شناسایی و معرفی نمود؛ اصولی که در تمام کشورها

قابلیت اجرا دارد و باید در سیاست‌گذاری‌ها و مقررات‌گذاری‌ها همواره مورد توجه باشد و دولت‌ها برای حفظ و اجرای این اصول تلاش نمایند.

قبل از ورود به مباحث، ضروری است دلیل استفاده از تجربیات یونسکو و شورای اروپا تبیین شود. بدون تردید در فعالیت‌های پژوهشی، زمانی از تجربیات یک کشور یا سازمان استفاده می‌شود که دارای دو ویژگی مهم و اصلی باشد. اولاً، در زمینه مورد مطالعه به لحاظ کارهای علمی یا اقدامات عملی، تجربیات متعدد و مؤثری داشته و ثانیاً، منابع و نتایج تحقیقات آن‌ها در دسترس باشد.

یونسکو و شورای اروپا هر دو ویژگی را دارند و حجم اقدامات علمی و عملی این نهادها در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای، منحصر به فرد است. یونسکو با همکاری محققان کشورهای مختلف جهان، از سال‌ها قبل با برگزاری کنگره‌های بین‌المللی و تشکیل گروه‌های تحقیقاتی در این عرصه مهم وارد شده و هم‌اکنون اسناد متعددی که محصول تلاش صدها محقق و دانشمند از نقاط مختلف جهان است، در دسترس عموم است. قدمت و وسعت تصمیم‌ها و مصوبه‌های شورای اروپا هم در میان سازمان‌های منطقه‌ای دیگر، بسیار بیشتر است.^۱

از سوی دیگر، شورای اروپا با اتخاذ تدابیری توانسته برای تصمیمات آن نهاد، ضمانت اجرای مطلوبی ایجاد نماید. بر اساس اصلاحات کنوانسیون اروپایی حقوق بشر به موجب پروتکل شماره ۱۱، دیوان اروپایی حقوق بشر، یگانه نهادی است که به‌طور دائم صلاحیت رسیدگی به اعتراضات مربوط به عدم رعایت حقوق بشر را داراست. بنابراین تأکید بر مصوبات یونسکو و شورای اروپا در این نوشتار، بر اساس توجهات و دلایل مذکور انتخاب شده است.

مطالب مقاله در سه بخش سازماندهی شده است. در بخش نخست، معرفی اینترنت و تبیین اهمیت این رسانه و ابزار نوین ارتباطی و در بخش دوم، ضرورت و پیش‌نیازها برای تدوین قوانین و مقررات ارائه خواهد شد. بخش سوم به بررسی و معرفی اصول موردنظر اختصاص دارد.

۱. آشنایی با اینترنت

در هر پژوهش و تحقیقی، مباحث کلی و زیر بنایی اهمیت زیادی دارد و بدون مطالعه و آگاهی دقیق از این مطالب کلیدی، نمی‌توان موضوع را به درستی مورد تجزیه و تحلیل قرار داد. بخش نخست مقاله حاضر، به معرفی اینترنت به‌عنوان یک رسانه و ابزار ارتباطی نوین اختصاص دارد. اکثر افراد با ویژگی‌ها، اهمیت و کاربردهای اینترنت آشنایی مقدماتی دارند، اما

۱. کاظم و رؤیا معتمدنژاد، حقوق ارتباطات، جلد اول، چاپ دوم (تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها، ۱۳۸۸) ص؛ ۴۴۲.

این شناخت برای ورود به بحث علمی کافی نیست. به همین دلیل ابتدا معرفی، ویژگی‌ها، اهمیت و در نهایت حکمرانی اینترنت ارائه خواهد شد. و سپس ضرورت تدوین قوانین و مقررات برای اینترنت و نظریات مختلف در این خصوص را بررسی می‌شود. پیش نیازهای مقررات گذاری برای اینترنت نیز در ادامه بخش دوم ارائه خواهد شد.

۱-۱. معرفی

اینترنت را می‌توان منبع جهانی اطلاعات و خدمات معرفی نمود که امروزه به‌عنوان ستون فقرات ارتباطات اطلاعاتی سراسر کره زمین و به تعبیری «شبکه شبکه‌های اطلاع رسانی» جهان شناخته می‌شود. در واقع اینترنت یک سامانه ارتباطی جهانی اطلاعات است که از زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری تشکیل شده و رایانه‌ها را در سراسر جهان به یکدیگر متصل می‌نماید.

شکل‌گیری این شبکه مهم به سازمان پژوهش‌های پیشرفته وزارت دفاع آمریکا (دارپا) برمی‌گردد. اواخر دهه ۱۹۵۰ و به دنبال پرتاب نخستین سفینه اسپوتنیک توسط اتحاد جماهیر شوروی، دارپا اقدام به طراحی سیستم مخابراتی نمود که در برابر تهاجم هسته‌ای آسیب‌ناپذیر باشد. این سیستم بر اساس فناوری ارتباطی انتقال بسته‌ای، شبکه را از مراکز کنترل و فرماندهی بی‌نیاز نمود به نحوی که پیام می‌توانست مسیر خود را در طول شبکه پیدا کند و در هر بخشی بتواند دوباره تبدیل به پیامی منسجم شود. به دنبال این مسیر و با پیشرفت فناوری دیجیتال، شبکه‌ای ایجاد شد که می‌توانست همه انواع نمادها را بدون استفاده از مراکز کنترل منتقل نماید. جهان‌شمولی زبان دیجیتال، منطق کاملاً شبکه‌ای و همچنین معماری خاصی که موجب دشواری یا غیرممکن شدن سانسور و کنترل می‌شود، از ویژگی‌های قابل توجه این شبکه‌ها به شمار می‌آید.^۱

اولین گروه از این شبکه‌ها که در سال ۱۹۶۹ آغاز به کار کرد آرپانت نام گذاری شد. سپس شبکه‌های دیگری هم ایجاد شد که همه آن‌ها از آرپانت به‌عنوان سیستم اطلاعاتی خود استفاده می‌کردند. در دهه ۱۹۹۰ دامنه این شبکه‌ها گسترش یافته و در دسترس افراد بی‌شماری قرار گرفته است و سرانجام دسترسی به شبکه امروز با داشتن قابلیت دستیابی یا به عبارتی به اینترنت مهیا شده است.

مانوئل کاستلز در خصوص فرآیند شکل‌گیری اینترنت، فضای باز و در نتیجه، قابلیت‌های آن می‌نویسد: «فرآیند شکل‌گیری و انتشار اینترنت و شبکه‌های ارتباط رایانه‌ای وابسته به آن در

۱. مانوئل کاستلز، عصر اطلاعات، جلد اول، چاپ سوم (تهران، ظهور جامعه شبکه‌ای، طرح نو، ۱۳۸۲) ص ۴۰۸.

ربع قرن گذشته، ساختار رسانه جدید را در معماری شبکه، در فرهنگ کاربران شبکه و در الگوهای واقعی ارتباطات برای همیشه شکل داد. معماری شبکه از لحاظ فناوری باز است و همواره چنین خواهد بود. این امر دسترسی عموم را به شبکه امکان‌پذیر می‌سازد و محدودیت‌های دولتی یا تجاری را که در سر راه این دسترسی قرار دارند بسیار کاهش می‌دهد، گرچه همان طور که ذکر خواهد شد نابرابری اجتماعی در عرصه الکترونیک با شدت بسیاری آشکار خواهد شد. این فضای باز از یک سو نتیجه طرح اولیه است که تا حدی ناشی از دلایل نظامی فوق‌الذکر است و تا حدی نیز به این دلیل که دانشمندی که مدیریت برنامه‌های پژوهشی نظامی را برعهده داشتند می‌خواستند به‌عنوان تلاشی آرمان‌گرایانه و همچنین برای نشان دادن توان فناوری، چنین سیستم نوینی را ایجاد کنند. از طرف دیگر، بازبودن این سیستم ناشی از فرآیند مداوم نوآوری و قابلیت دسترسی آزاد نیز بود...^۱

اگرچه شروع و به‌نوعی تولد اینترنت از دولت و شبکه‌های دانشگاهی و محافل علمی – پژوهشی است، امروزه این فناوری به‌عنوان عاملی مهم برای زندگی انسان‌ها درآمده است. اینترنت در تجارت مدرن، برنامه‌های آموزشی، ارتباطات، فعالیت‌های علمی و حتی تفریح و سرگرمی کاربرد دارد و زندگی انسان‌ها را بهبود داده است. خدمات برخی ابزارهای سنتی ارتباطی مانند روزنامه، تلفن و رادیو – تلویزیون با استفاده از اینترنت ارتقا یافته و به‌نوعی بازتعریف شده‌اند. برای مثال در تلویزیون‌های اینترنتی دیگر نه محدودیت کانال وجود دارد و نه مشکلات مربوط به کیفیت. ضمن اینکه امکان دسترسی به این شبکه‌ها در سراسر جهان نیز فراهم شده است. درحالی که در فناوری‌های قبلی، همه این موارد یک‌جا جمع نشده بود. به‌عنوان مثال اگر مشکل کیفیت در تلویزیون کابلی رفع شد، محدودیت کانال همچنان مخاطبان را آزار می‌داد.^۲

برخی ابزارهای ارتباطی هم از ابتدا در اینترنت متولد شده‌اند و به‌نوعی «وب» خالص هستند. این ابزارها شامل پست الکترونیک برای برقراری ارتباط و «وب» جهانی برای دستیابی به اطلاعات هستند. همچنین می‌توان به گروه‌های خبری، برگزاری کنفرانس آنلاین، کنفرانس ویدیویی، سیستم‌های تابلوی اعلانات، گفتگو و گروه‌های بحث نیز اشاره نمود.^۳ شبکه‌های

۱. همان، ص ۴۱۳.

2. Wes Simpson, and Greenfield Howard, *IPTV and Internet Video*, (UK: Oxford, 2007) P:61

۳. استین، یانیک، روزنامه‌نگاری پس از اینترنت (تهران: جام جم، ۱۳۸۹) ص: ۷۷.

اجتماعی (مانند فیس بوک) هم از ابزارهای جدید ارتباطی به شمار می‌آید که امروزه در اختیار کاربران اینترنت قرار دارد و افراد زیادی نیز از این شبکه‌ها استفاده می‌نمایند.

۱-۲. ویژگی‌های اینترنت

۱- تعاملی بودن: در ابزارهای ارتباطی قدیمی (از جمله رسانه‌های سنتی)، یک رابطه یک‌سویه و از بالا به پایین برقرار بود؛ به این معنی که اطلاعات در جریانی یک‌طرفه، از بالا به پایین و بدون بازگشت به سوی مخاطبان ارسال می‌شد.

در این حالت مخاطبان امکان اظهارنظر در خصوص اطلاعات ارائه‌شده را نداشتند و در نتیجه امکان گرفتن «بازخورد»^۱ در حد بسیار اندک و ناچیز وجود داشت. اما امروزه به کمک فناوری‌های نوین، امکان برقراری هم‌زمان ارتباط بین فرستنده اطلاعات و مخاطب فراهم گشته است. مخاطبان می‌توانند بلافاصله پس از دریافت پیام، نظرات خود را به فرستنده پیام منعکس نمایند. تعامل بین فرستنده و مخاطب، منجر به فعال شدن مخاطب در جریان ارتباط می‌شود.

در اینترنت، مخاطب از وضعیت انفعالی و کنش‌پذیری خارج شده و به‌طور فعال در فرآیند ارتباط مشارکت دارد. این تحول تا حدی ادامه داشته که مخاطب تبدیل به کاربر شده است. به عبارت دیگر مخاطب به همراه و تولیدکننده محتوا تبدیل شده، چون تولیدکننده محتوا هم هست و نقش مهمی در تولید دارد و در آن تأثیرگذار است.

به‌عنوان مثال، زمانی که یک فیلم از صحنه تظاهرات در یکی از شبکه‌های اجتماعی منتشر می‌شود، افراد مختلف با مشاهده این فیلم هر کدام نظرات خود را اعلام می‌کنند و به این ترتیب در تکمیل آن مطلب تأثیر می‌گذارند. سایر مخاطبین نیز صرفاً به فیلم توجه نمی‌کنند و نظر سایر مخاطبین را مطالعه می‌نمایند.

۲- دسترسی دائمی: اینترنت به‌عنوان یک رسانه و فناوری نوین، همیشه و در هر لحظه از شبانه‌روز در اختیار مخاطبان است. برخلاف رسانه‌های سنتی که در یک محدوده زمانی خاص، امکان برقراری ارتباط بین فرستنده و گیرنده را فراهم می‌ساخت (مانند ساعات پخش رادیو - تلویزیون)، اینترنت با از بین بردن محدودیت‌های زمانی، دسترسی به اطلاعات و پیام‌ها را همیشگی و دائمی نموده است.

بدین ترتیب اختیار و آزادی عمل کاربران بیشتر شده و می‌توانند در زمان دلخواه و مورد نظر به دریافت اطلاعات مورد نیاز اقدام نمایند. به‌عنوان مثال افراد در هر زمان که بخواهند

می‌توانند از برنامه‌های تلویزیون اینترنتی استفاده نمایند و دیگر نیاز نیست برای مشاهده یک برنامه، زمان مشخصی را در نظر بگیرند. یا برای مطالعه یک مقاله، نیاز به خرید کل مجله ندارند، بلکه با مراجعه به وب سایت مجله می‌توانند فقط همان مطلب را خریداری نمایند.

۳- ظرفیت بالای اطلاع‌رسانی: در اینترنت محدودیت‌هایی که در گذشته در خصوص اطلاع‌رسانی وجود داشت از قبیل محدودیت فضا در نشریات و محدودیت زمان در رادیو و تلویزیون از بین رفته است. در حال حاضر، حجم بالایی از اطلاعات در کمترین فضای ممکن ذخیره، نگهداری و انتقال داده شده و در هر زمان که نیاز باشد به مخاطب ارائه می‌شود.

یکی از دلایل ایجاد این ظرفیت بالا، استفاده از متون مجازی است. این متون دارای مزایایی است از جمله اینکه متون مجازی، متون همیشه حاضر بوده و در هر زمان به صورت دائمی قابل دسترس است. دسترسی همگانی، تغییرپذیری متون، ذخیره‌سازی مجازی، پیوند خوردن با سایر متون مرتبط و غیرمرتبط، غیر مرکزی شدن و حل مشکل تورق زیاد و پوسیدگی اسناد از دیگر مزایای متون مذکور به شمار می‌آید. به عبارت دقیق‌تر، متن مجازی، متن زنده و متحرک است زیرا امکان رشد و نمو، تغییر و تحرک و همچنین امکان تعامل (پیوند) با دیگر متون، به‌سادگی در آن امکان‌پذیر است.^۱

باید توجه داشت یکی از مزایای منحصربه‌فرد تولید و انتشار مطالب به صورت متون مجازی، امکان جستجوی هم‌زمان مطلب، موضوع، عکس یا نمودار در سایت‌های مختلف است.^۲

۴- فردی شدن: در عصر حاضر، مخاطبان انبوه پراکنده هستند. مخاطبانی که در گذشته جهت کسب اطلاعات در یک جا جمع می‌شدند، امروزه هر کدام به‌طور جداگانه اقدام به کسب اطلاع می‌نمایند. فناوری‌های نوین، اطلاعات را برای تک تک مخاطبان ارسال نموده و مخاطبان خود را، نه به صورت جمع بلکه به صورت فرد در نظر می‌گیرند.

۵- کنترل از سوی مخاطبان: در رسانه‌های سنتی، امکان برقراری و قطع ارتباط، صرفاً در اختیار فرستنده پیام بود، به طوری که هرگاه فرستنده اطلاعات، اقدام به برقراری ارتباط می‌نمود مخاطبان، قادر به دریافت اطلاعات بودند. اما امروزه به کمک فناوری‌های نوین، مخاطبان بدون محدودیت زمانی و مکانی به اطلاعات موردنظر دسترسی دارند. (مانند قابلیت IP مدیا که هم‌اکنون خدمات آن در سطح محدود توسط صدا و سیما در کشور ارائه می‌شود).

۱. سعیدرضا عاملی، متن مجازی (تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی اجتماعی، ۱۳۸۸) صص ۲ و ۳.

۲. همان، ص ۱۰۱.

۶- تکثر و فراوانی: اینترنت به نحو گسترده در سطح جامعه پراکنده شده و هر کس می تواند از آن استفاده نماید. پایگاه های اینترنتی و وبلاگ ها نمونه هایی از این امکانات هستند که در دسترس همگان هستند. در حالی که در گذشته ابزارهای ارتباطی و اطلاع رسانی در دست عده ای خاص شامل صاحبان قدرت و نخبگان بود، امروزه همه افراد قادر هستند تا به انتشار دیدگاه ها و عقاید خود بپردازند. در واقع تک صدایی در عصر رسانه های سنتی به چند صدایی در «عصر اطلاعات» تبدیل شده است.

۷- محدود شدن حریم خصوصی: توسعه فناوری های ارتباطی و استفاده زیاد از خدمات آن ها، باعث شده تا افراد جامعه تا حد زیادی حریم خصوصی خود را از دست بدهند یا به تعبیر صحیح تر در عصر جدید، حریم خصوصی تعریف متفاوتی دارد که در این تعریف، حوزه حریم خصوصی افراد و به ویژه افراد مشهور از قبل محدودتر شده است.

۸- چند رسانه ای بودن: ^۱ استفاده وب سایت ها از محتویات مرکب و چند رسانه ای (اعم از صوت، متن، گرافیک، انیمیشن، تصاویر ویدیویی و غیره) موجب جذابیت و پویایی این رسانه ها شده و میزان بهره برداری از مطالب را تا حد قابل توجهی افزایش داده است.

۹- انتقال سریع و بدون واسطه اخبار: اینترنت فاصله ها را کاهش داده و تا حد قابل توجهی اطلاعات بدون واسطه به دست مخاطب می رسد. کینزلی ^۲ می گوید: «از نظر یک روزنامه خوان متوسط، نزدیکی و بی واسطه گی، احتمالاً بزرگ ترین ویژگی ژورنالیسم الکترونیک است. ظاهراً این ژورنالیسم می تواند حتی بر اخبار رادیو و تلویزیون ۲۴ ساعته نیز که اخبارشان در فواصل زمانی حدوداً ۲۰ تا ۳۰ دقیقه ای پخش می شود، غلبه کند... در اینترنت دلیلی وجود ندارد که مطالب تمام شده منتظر بماند که مطالب تازه ای جای آن ها را بگیرد» ^۳.

در عمل نیز نویسندگان وب سایت ها و وبلاگ ها، نه نیازی به مطالب دیگر دارند تا ستون های خالی را تکمیل کنند (مانند روزنامه ها) و نه مجبور هستند تا زمان شروع برنامه منتظر بمانند (مانند رادیو تلویزیون). آن ها هر گاه خبر یا مطلب تازه ای به دست می آورند بلافاصله

۱. مانوئل کاستلز در جمع بندی بخش «ادغام بزرگ: سیستم چند رسانه ای به عنوان محیط نمادین» در خصوص محیط چند رسانه ای در کتابش (عصر اطلاعات) می نویسد: «ظهور سیستم چند رسانه ای به معنای پایان جدایی و حتی تمایز رسانه های شنیداری - دیداری و چاپی، فرهنگ عامیانه و فرهنگ فرهیختگان، سرگرمی و اطلاعات، آموزش یا اغوا است. همه جلوه های فرهنگی از بدترین تا بهترین، و از نخبه گراترین تا مردمی ترین، در این جهان دیجیتالی گرد هم می آیند؛ جهانی که در ابر متنی غول آسا و غیر تاریخی جلوه های گذشته و حال و آینده ذهنی را که برقرارکننده ارتباط است به یکدیگر پیوند می دهد. به این ترتیب، آن ها یک محیط نمادین جدید ایجاد می کنند. آن ها دنیای مجازی را به واقعیت ما بدل می سازند». کاستلز، پیشین، ص ۴۳۱.

2. Kinsley

۳. مهران کامیار، «مقایسه تطبیقی رسانه های سنتی مکتوب و الکترونیک» (۱۳۸۸) شماره ۲، پژوهش رسانه، ص ۱۱۹.

اقدام به انتشار مطلب می‌کنند. مردم هم، هر زمان که نیاز داشته باشند به وبسایت‌ها مراجعه کرده و مطالب موردنظر خود را جمع‌آوری می‌کنند و لازم نیست تا زمان پخش برنامه منتظر بمانند.

۱۰- تقویت روزنامه‌نگاری شهروندی^۱: با توسعه ارتباطات اینترنتی، روزنامه‌نگاری شهروندی پیشرفت زیادی داشته است. رسانه‌ها، برای شناسایی و دعوت به همکاری بخش ویژه‌ای را برای این منظور در نظر گرفته‌اند. انگیزه شهروندان با مشاهده انتشار اخبار و گزارش‌های آن‌ها در رسانه‌ها، تقویت می‌شود و تلاش بیشتری برای جمع‌آوری و انتقال اخبار می‌نمایند.

اهمیت تقویت و توسعه روزنامه‌نگاری شهروندی، به دلیل شروع مسیری است که منتهی به احساس کنجکاو و حس پرسشگری از مسئولین می‌شود. این همان عنصری است که برای یک جامعه دموکراتیک لازم و ضروری است.

۳-۱. اهمیت اینترنت

پس از معرفی و تشریح ویژگی‌های اینترنت، اهمیت این ابزار ارتباطی نوین تا حدی مشخص می‌شود. اما برای درک بهتر اهمیت اینترنت و شناخت جایگاه آن در روابط اجتماعی و جایگاه مردم، از دو منظر می‌توان موضوع را مورد بحث و بررسی قرار داد. ابتدا نقش اینترنت در توسعه و حمایت از حق آزادی بیان و سپس نقش اینترنت در بهبود زندگی مردم.

حق آزادی بیان به عنوان یکی از حقوق بنیادین انسان‌ها در اسناد بین‌المللی حقوق بشر مورد حمایت قرار گرفته است. ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب ۱۰ دسامبر ۱۹۶۶ مجمع عمومی سازمان ملل متحد اعلام می‌دارد: «هر کس حق آزادی عقیده و آزادی بیان دارد و حق مزبور شامل آن است که از داشتن عقیده خود، بیم و اضطرابی نداشته باشد و در کسب اطلاعات و افکار و در اخذ و انتشار آن به تمام وسایل ممکن و بدون ملاحظات مرزی آزاد باشد».

همچنین طبق بند ۲ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی: «هر کس حق آزادی بیان دارد. این حق شامل آزادی تفحص (جستجو) و تحصیل و اشاعه اطلاعات و افکار از هر قبیل بدون توجه به سرحدات، خواه به صورت شفاهی یا به صورت نوشته یا چاپ یا به صورت هنری یا هر وسیله دیگر به انتخاب خود است».

۱. روزنامه‌نگاری شهروندی، روزنامه‌نگاری گروهی یا روزنامه‌نگاری مشارکتی روشی است که اجازه می‌دهد مخاطبان نیز در تولید محتوای رسانه‌ها نقش داشته باشند. یک رسانه مشارکتی یا گروهی فقط محتوایی را که روزنامه‌نگاران حرفه‌ای تولید می‌کنند، ارائه نمی‌دهد بلکه هر شهروند یک گزارشگر است و در نتیجه در تولید محتوا همکاری دارد.

ماده ۱۰ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر مصوب نوامبر ۱۹۵۰ در همین زمینه مقرر داشته: «هر کس حق آزادی بیان دارد. این حق مشتمل است بر آزادی داشتن عقاید و مبادله اطلاعات بدون مزاحمت مقامات عمومی و بدون در نظر گرفتن مرزهای سیاسی. مفاد این ماده، مانع از اعمال صلاحیت دولت‌ها برای صدور مجوز تأسیس بنگاه‌های خبرگزاری، تلویزیونی و سینمایی نخواهد بود...».

همان طور که ملاحظه شد اسناد مهم حقوق بشری به اهمیت آزادی بیان اشاره و از آن حمایت نموده‌اند. استفاده از این حق بنیادی در جامعه، نیاز به مقدمات و لوازمی دارد. یکی از این مقدمات و لوازم، وجود آزادی رسانه‌ها و فعالیت رسانه‌های متکثر و مستقل است. اینترنت، تحولی در فضای رسانه‌ای ایجاد نموده و به معنای واقعی توانسته در این زمینه مؤثر باشد. حتی در برخی مواقع از اینترنت به عنوان آخرین امید برای فعالیت رسانه‌های مستقل و آزاد یاد می‌شود. بنابراین فناوری جدید با رفع محدودیت‌ها و موانع انتشار، جستجو و دریافت اطلاعات، زمینه استفاده از حق آزادی بیان را فراهم نموده است.

از سوی دیگر پیشرفت فناوری‌های نوین ارتباطی به ویژه اینترنت، نقش مهمی در بهبود کیفیت زندگی افراد داشته و انسان‌ها با استفاده از این ابزار، کارهای خود را با سرعت و سهولت بیشتری انجام می‌دهند. مردم در سراسر جهان از طریق اینترنت به دنیایی از اطلاعات دسترسی پیدا می‌کنند^۱ و با استفاده از اطلاعات و خدمات اینترنت، فعالیت‌های روزمره‌شان (نظیر فعالیت‌های ارتباطی، تجاری، آموزشی، سرگرمی و ...) را انجام می‌دهند. همان‌طور که در بند قبل (ویژگی‌ها) هم توضیح داده شد، بدون توجه به مرزها و فاصله‌ها، زمینه ابراز عقیده و انتقال اطلاعات در اینترنت با مزایای فراوان همچون سرعت بالا، هزینه کم، مخاطب وسیع، استفاده هم‌زمان از متن، صوت و تصویر و ... مهیا است. دقیقاً به دلیل همین تأثیر و اهمیت است که مردم انتظار دارند خدمات اینترنتی قابل دسترس، امن، ارزان و با ثبات باشد^۲ زیرا در صورت بروز هر نوع مشکلی در خدمات اینترنتی، مردم در انجام امور زندگی‌شان با مشکلات متعدد روبه‌رو می‌شوند.

به عنوان مثال باید یک بنگاه اقتصادی معتبر در نظر گرفته شود که کلیه کارهای بانکی، سفارش‌های خرید، امور اداری و بیمه‌ای را توسط اینترنت انجام می‌دهد. اگر یک روز اینترنت

۱. به گزارش Internet World Stats، تعداد کاربران اینترنت جهان تا تاریخ ۳۰ ژوئن ۲۰۱۲ به دو میلیارد و ۴۰۵ میلیون و ۵۱۸ هزار و ۳۷۶ نفر رسیده است. طبق آمار این سایت معتبر بین‌المللی، ایران با حدود ۷۸ میلیون نفر جمعیت، ۴۲ میلیون کاربر اینترنتی دارد یعنی ۵۳٫۳٪ جمعیت ایران به اینترنت دسترسی دارند و این از نظر کمیت، آمار قابل قبولی است هرچند کیفیت دسترسی در سطح پایینی قرار دارد.

(<http://www.internetworldstats.com/stats.htm>، ۲۰۱۴/۱/۹)

۲. کانتونی، لورنزو و استفانو تاردینی، اینترنت، ترجمه، گروه مترجمان با مقدمه سیدسعید رضا عاملی (تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۱) صص ۵۰ و ۵۱.

قطع شود این مرکز اقتصادی چگونه باید پرداخت‌های بانکی خود را انجام دهد و احتمالاً چه لطماتی به اعتماد مشتریان بنگاه اقتصادی مورد نظر وارد می‌شود. یا اگر احتمالاً در نتیجه امنیت پایین اینترنت، اطلاعات مشتریان آن به وسیله هک سیستم رایانه‌ای، در اختیار رقبای تجاری قرار بگیرد، چه سرنوشتی منتظر بنگاه اقتصادی یادشده خواهد بود.

حقوق دانان و محققان علوم ارتباطی نیز به اهمیت اینترنت توجه داشته‌اند. یکی از این محققان، خانم کریستین ماکسول، هماهنگ‌کننده میزگرد دوم سومین کنگره بین‌المللی «اخلاق اطلاعات» یونسکو است. وی در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر گرایش‌های جهانی در دسترسی همگانی به منابع اطلاعاتی» درباره تسهیل دسترسی به شبکه‌ها و خدمات اطلاعاتی تأکید دارد تا زمانی که در قوانین اصلی کشورها، دسترسی به اینترنت جزء خدمات پایه مورد تعهد دولت‌ها و ادارات محلی برای استفاده شهروندان قرار نگیرد، هر اقدامی برای تأمین دسترسی همگانی بسیار دشوار خواهد بود و در هر مورد باید از طریق مذاکره اقدام نمود.

در پایان مقاله مذکور آمده: «...با در نظر گرفتن خصلت همه‌جایی و همه‌زمانی اطلاعات الکترونی، دسترسی به فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات، در حال تبدیل به شرط ضروری توانایی ملت‌ها برای برخورداری از حقوق متعدد مورد پیش‌بینی در اعلامیه جهانی حقوق بشر است. با شناخت نقش مرکزی و راهبردی اطلاعات در همه فعالیت‌های زندگی کنونی - از سیاست تا عملیات بانکی، از آموزش تا مصرف، از عملکرد دولت تا نظام اجتماعی - حقوقی تا سازماندهی فرهنگ و هویت ملی - به‌زودی ضرورت پدید خواهد آمد تا برای یک توافق سیاسی درباره اصول بنیادی حقوق اطلاعاتی، مذاکرات خاص آن آغاز شود. در حالی که مباحثه‌های مربوط به تضمین حقوق بشر و حفظ محیط‌زیست برای حساس‌سازی گسترده افکار عمومی نسبت به این مسائل هم از قرن گذشته تا کنون همچنان ادامه دارد و پیوسته طرفداران بیشتری پیدا می‌کنند...»^۱

۱-۴. حکمرانی اینترنت

یکی از موضوعات مهم در مطالعات و پژوهش‌های حقوقی اینترنت، مسئله حکمرانی این فناوری نوین اطلاعاتی و ارتباطی است. دلیل اهمیت بحث، اولاً، تأثیر آن در میزان قدرت دولت‌ها برای اعمال صلاحیت و کنترل اینترنت است و ثانیاً، حساسیت محافل و مجامع بین‌المللی - و به‌ویژه حقوق بشری - برای جلوگیری از انحصارطلبی قدرت‌های بزرگی است که بر زیر ساخت‌های فنی اینترنت تسلط دارند.

۱. کاظم معتمدنژاد، حقوق ارتباطات بین‌المللی، جلد دوم (تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها، ۱۳۹۰) صص ۴۸۷ و ۴۸۸.

صرف نظر از واقعیت روشن تسلط چند کشور محدود بر بخش قابل توجهی از زیر ساخت‌های مهم اینترنت، هیچ فرد، دولت یا مؤسسه تجاری مالک آن نیست. اینترنت توسط یک مدیریت واحد اداره نمی‌شود اما برای حفظ جنبه‌های فنی و سیاست‌های زیرساختی، نهادی به نام «انجمن اینترنت برای اسامی و اعداد تعیین شده»^۱ وجود دارد. این اتحادیه غیرانتفاعی، مسئول تعیین آدرس‌های IP، اختصاص فضای اینترنت، تعیین پارامترهای پروتکل، نام دامنه،^۲ مدیریت سیستم و مدیریت عملیات سیستم است.^۳ اگرچه این نهاد توسط هیئت مدیره‌ای متشکل متشکل از نهادهای دانشگاهی، حرفه‌ای و تجاری اداره می‌شود، اما به‌رحال نمی‌توان میزان نفوذ و تأثیرگذاری ایالات متحده آمریکا بر این انجمن را نادیده گرفت.

بحث راجع به نحوه حکمرانی اینترنت، با ابتکار سازمان ملل متحد، منجر به اجلاس جامعه اطلاعاتی در سال ۲۰۰۳ شد. اقدامات سازمان در دو مرحله شکل گرفت که در مرحله نخست دو سند مهم به نام اعلامیه اصول و طرح عملیات منتشر شد. طبق اصل ۴۸ اعلامیه اصول، حکمرانی اینترنت باید «چندجانبه، شفاف و دموکراتیک بوده و با مشارکت کامل دولت‌ها، بخش خصوصی، انجمن‌های مدنی و سازمان‌های بین‌المللی» باشد. این اصول در اجلاس سال ۲۰۰۵ تونس نیز تأیید شد.^۴

همان‌طور که در اصول مذکور مشاهده می‌شود، حکمرانی اینترنت در اختیار یک یا چند کشور قرار ندارد و تلاش‌های بین‌المللی بر حمایت از اینترنت آزاد استوار شده است. در عرصه ملی نیز دولت‌ها طبق اصولی که اشاره خواهد شد، صلاحیت دارند تا به مقررات‌گذاری و اجرای آن بپردازند. اما باید توجه داشت که روش‌ها به شدت تحت تأثیر توسعه فناوری قرار گرفته و دولت‌ها ناگزیر هستند خود را با این توسعه سریع انطباق دهند.

۲. ضرورت‌ها و پیش‌نیازهای تدوین قوانین و مقررات برای اینترنت

۲-۱. مفهوم

منظور از تدوین قوانین (قانونگذاری) و مقررات (مقررات‌گذاری)، وضع هر نوع قواعد (شامل قانون، تصویب‌نامه، آیین‌نامه، بخشنامه و ...) دارای ضمانت اجرا توسط مقام صلاحیت‌دار است.^۵

1. Internet Corporation for Assigned Names and Numbers – ICANN.

2. Domain name.

۳. سیامک قاجار قیونلو، مقدمه حقوق سایبر (تهران: میزان، ۱۳۸۶)، ص: ۱۶۲.

۴. همان، ص: ۱۶۴.

۵. محمدجعفر جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، چاپ سیزدهم (تهران: گنج دانش، ۱۳۸۲)، صص: ۵۲۴، ۶۷۹ و ۶۸۰.

وضع قوانین و مقررات برای رسانه‌ها عموماً چند حوزه کلی را شامل می‌شود، این حوزه‌ها عبارت‌اند از مقررات تأسیس و اداره، محتوا، تخلفات و حقوق حرفه‌ای.

در تدوین قوانین و مقررات برای اینترنت این حوزه‌ها تا حدودی متفاوت است. موضوعات فنی از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است زیرا موضوعات فنی در دسترسی به اینترنت، کنترل و سانسور، توسعه و سایر مسائل مهم آن، تأثیر قابل توجهی دارد. بعد از موضوعات فنی، محتوا، تأسیس و اداره، جرایم و حقوق حرفه‌ای مطرح است.

مقام صلاحیت‌دار در مقررات‌گذاری برای رسانه‌ها، الزاماً دولتی نیست و می‌تواند یک نهاد غیردولتی مانند سندیکا و اتحادیه‌ها باشد. در برخی از کشورها هم استفاده از روش مشارکتی، یعنی حضور مشترک نهاد دولتی و غیردولتی موفق بوده و آثار مطلوبی به همراه داشته است.

در برخی کشورها تجربه نشان داده به دلیل فرهنگ خاص حاکم بر این کشورها، اگر شروع‌کننده این اقدامات، دولت باشد و بعد برای ادامه کار، نهادهای غیردولتی امور را در دست بگیرند، در عمل موفقیت بیشتری حاصل می‌شود. اگرچه این روش به استقلال نهاد مقررات‌گذار (یا ناظر و کنترل‌کننده) خدشه وارد می‌کند، باید با واقعیت‌ها کنار آمد. در برخی از جوامع نهادهای غیردولتی برای اقداماتشان از سوی مردم حمایت نمی‌شوند و بنابراین تصمیمات این نهادها نیز ضمانت اجرای لازم را ندارد.

در تدوین قوانین و مقررات، دو وظیفه مهم برعهده نهاد مربوطه است: نخستین وظیفه، یافتن قواعدی است که عادلانه‌ترین راه‌حل‌ها را در روابط اجتماعی ارائه دهد. برای اجرای درست این وظیفه، علاوه بر کاوش در علوم مختلف و استفاده از تجربیات سایر محققان، عوامل مختلف و شرایط جامعه در نظر گرفته می‌شود. دومین وظیفه، نوشتن و تنظیم صحیح قوانین و مقررات است. قواعد حقوقی باید به زبانی گفته شود که برای عموم قابل فهم باشد. از سوی دیگر باید صریح باشد تا دادرس را در اجرای آن دچار تردید نسازد و درعین حال اجازه دهد تا او با توجه به اوضاع و احوال هر دعوی و شرایط خاص آن تصمیم بگیرد.^۱

۲-۲. ضرورت

از ابتدای شکل‌گیری و فعالیت رسانه‌ها و ابزارهای ارتباطی - از جمله اینترنت - همواره دو دیدگاه متفاوت برای ضابطه‌مند نمودن فعالیت‌های آن‌ها وجود داشته است. عده‌ای معتقد هستند

۱. ناصر کاتوزیان، مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران، چاپ سی‌وچهارم (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۲) ص ۷۳ و ۷۴.

اصولاً هرگونه تدوین قوانین و مقررات برای رسانه‌ها و ابزارهای ارتباطی، به این دلیل، ایجاد نوعی محدودیت مخالف با آزادی فعالیت رسانه‌ها به شمار می‌آید. این گروه استدلال می‌کنند بیان آزاد افکار و اندیشه‌ها ضرری ندارد و اگر هم ضرری داشته باشد، این ضرر کمتر از آسیب دخالت حکومت در امور رسانه‌ها و محدود نمودن آزادی بیان و حق دسترسی به اطلاعات است.

در مقابل گروهی معتقد هستند وضع قواعد، نه تنها محدود کننده نیست بلکه اگر قوانین و مقررات صحیح و متناسب و بر مبنای اصول تدوین شود، تأمین کننده آزادی رسانه‌ها است و دسترسی عموم به اطلاعات را تسهیل می‌نماید. دوریو در خصوص ضرورت وجود مقررات برای رسانه‌ها معتقد است که مقررات رسانه‌ها، تنها و ضرورتاً به عنوان محدود کننده و سرکوب کننده معنی نمی‌شود بلکه آزادی است همراه با برخی محدودیت‌های لازم و ضروری.^۱

در بررسی و دفاع از نظر دوم: توجه به واقعیت‌های موجود در جوامع، لزوم رعایت مصالح عمومی و جلوگیری از سوءاستفاده احتمالی افراد از اصل آزادی اقتضا دارد تا تدابیر و ضوابطی برای تأسیس و فعالیت رسانه‌ها در نظر گرفته شود. از سوی دیگر نباید وجود برخی محدودیت‌ها را به منزله عدم وجود آزادی دانست زیرا اگرچه آزادی مطبوعات در زمره حقوق بشر قرار دارد، این آزادی مطلق نیست. «نسبی بودن حقوق بشر را به عنوان امری منطقی، حتی در نظام‌های آزادی‌گرا (لیبرال) می‌توان مشاهده نمود».^۲

بند ۲ ماده ۲۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر در همین زمینه اعلام می‌دارد: «هر کس در اجرای حقوق و استفاده از آزادی‌های خود، فقط تابع محدودیت‌هایی است که به وسیله قانون منحصرأ به منظور تأمین شناسایی و مراعات حقوق و آزادی دیگران و برای رعایت مقتضیات صحیح اخلاقی و نظم عمومی و رفاه همگانی، در شرایط یک جامعه دموکراتیک وضع شده است». همچنین در بند ۲ ماده ۱۰ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، پس از تأکید بر حق آزادی بیان آمده است: «اعمال این آزادی‌ها به لحاظ اینکه مستلزم تکالیف و مسئولیت‌هایی است، ممکن است تحت تشریفات، شرایط، تصمیمات یا مجازات‌هایی قرار گیرد که به موجب قانون مقرر شده و در جامعه دموکراتیک به لحاظ مصالح امنیت ملی، تمامیت ارضی یا سلامت عمومی یا برای حمایت از اعتبار و حقوق دیگران، جلوگیری از افشای اطلاعاتی که به طور محرمانه دریافت شده، یا حفظ اقتدار و بی‌طرفی قوه قضائیه است». همان طور که مشاهده شد، آزادی‌ها مطلق

1. Emmanuel Derieux, *droit des medias* (Paris: Dalloz, 2005) p: 8,9

۲. سیدمحمد هاشمی، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی (تهران: میزان، ۱۳۸۴) ص؛ ۱۹۲.

نیست و ممکن است محدودیت‌هایی پیش‌بینی شود اما در هر صورت ضروری است این محدودیت‌ها طبق قانون بوده و معقول باشد.

در خصوص اینترنت هم وضعیت به همین شکل است. ارتباطات و رسانه‌های اینترنتی هم مانند هر امر اجتماعی دیگر نیازمند نظام‌دهی و مقررات‌گذاری است. در حال حاضر موضوع این است که تدوین قوانین و مقررات باید از چه جنسی و بر مبنای چه اصولی باشد تا ضمن نظام‌دهی فعالیت‌های اینترنتی، به مانع و محدودکننده آزادی بیان تبدیل نشود.

۲-۳. پیش‌نیازها

مقررات‌گذاری صحیح برای اینترنت، در خلأ امکان‌پذیر نیست. قانونگذاری صحیح برای این رسانه، نیاز به مقدمات و به تعبیر صحیح‌تر پیش‌نیازهایی دارد که بدون آن‌ها، امکانی برای تحقق قوانین و مقررات اینترنتی نیز فراهم نمی‌شود. در ادامه اشاره کوتاهی به این پیش‌نیازها خواهد شد.

الف. درک صحیح حاکمان از اینترنت و عوامل پیدایش آن

نگرش حاکمان و درک صحیح آن‌ها از جامعه اطلاعاتی و کارکرد اینترنتی به‌عنوان ابزار اصلی دسترسی به جامعه اطلاعاتی، برای جامعه مفید محسوب شده و در تدوین مقررات، نقش کلیدی دارد. حکومتی که اینترنت را عامل انحراف می‌داند، تمام توان خود را برای محدود کردن و کنترل آن به کار می‌گیرد. اما در مقابل، زمانی که حاکمان درک صحیحی از اینترنت دارند، تلاش می‌نمایند تا با تدوین قوانین و مقررات متناسب و اجرای صحیح این قواعد، از فواید این ابزار گسترده ارتباطی استفاده نموده و از ورود آسیب‌های احتمالی آن جلوگیری نمایند.

از سوی دیگر، نوع و سطح دیدگاه حاکمان می‌تواند فضای اینترنت را در حد یک فناوری عادی قرار داده و در نتیجه منجر به تنزل آن در حد بازی و تفریحات نمایشی و حداکثر، اطلاع‌رسانی صرف شود. این در حالی است که انجام کارهای جدی در حوزه اینترنت و تأمین دسترسی همگانی نیاز به پهنای باند مناسب، استفاده از سیستم‌های رمزنگاری پیشرفته، تقویت عوامل فنی و اجتماعی و تدوین مقررات دارد.^۱ به‌هرحال اگر در سطح کلان، حاکمان و در سطح پایین‌تر، متولیان وضع قوانین و مقررات، اجرای آن‌ها و نهادهای ناظر بر فعالیت‌های

۱. قاجار، پیشین، صص؛ ۱۴۲ و ۱۴۳.

اینترنتی، نگرش صحیحی نسبت به اینترنت و عوامل پیدایش آن نداشته باشد، قطعاً موفقیتی حاصل نخواهد شد.

ب. راهبری اینترنت

یکی از موضوعات پیچیده و بحث برانگیز، موضوع راهبری اینترنت است. دنیای امروز، راهبری جدیدی را تجربه می‌کند که با تصورات قبلی از حاکم و محکوم و حاکمیت، تفاوت زیادی دارد. با این تفاوت و در چنین دنیایی، تدوین قوانین و مقررات برای اینترنت باید چگونه باشد؟ این مقررات در چه سطح و اندازه‌ای باید هماهنگ باشد؟

در اینترنت، نمی‌توان حکومت بر اساس قاعده حاکمیت را شبیه به آنچه در دولت - کشورهای ملی وجود دارد، در نظر گرفت. بنابراین قواعد حاکم بر اینترنت، مجموعه‌ای از حاکمیت‌های فراملی و تاحدی ملی، قواعد غیرحقوقی شامل کدهای شبه‌قانونی و هنجارهای اجتماعی شبکه است. با توجه به طراحی خاص و ویژگی‌های این فناوری ارتباطی، مفاهیم سنتی وضع قوانین و مقررات که ظهور در زمان و مکان دارد، نمی‌تواند در آن قابل اجرا باشد. دولت‌ها مجبور هستند انحصارطلبی سنتی خود را کنار گذاشته و حکمرانی اینترنت را با توجه به خصوصیات منحصر به فرد این فضا بپذیرند. قوانین و مقررات بر توسعه اینترنت تأثیر خواهد گذاشت و روش‌های خودنظام‌دهی به‌ویژه در زمینه دسترسی به محتوای اینترنت همچنان حاکم خواهد بود. نتیجه اینکه امکان مقررات‌گذاری و اعمال آن وجود دارد، اگرچه هویت نهاد مقررات‌گذاری و ابزارهای مورد استفاده در تدوین قوانین و مقررات، مطابق با الگوهای سنتی نیست.^۱

ج. ارتباط نظام حقوقی صنعتی و فراصنعتی

تحولات ناشی از ارتباطات نوین، چالش زیادی در زمینه نحوه حکمرانی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه یا کمتر توسعه یافته به وجود آورده است. قرار گرفتن در تحولی بزرگ که از عصر صنعتی به فراصنعتی گذر می‌کند، بدون مجهز شدن به منابع فکری و عملی این گذار، شاید بزرگترین مشکل پیش روی این کشورها باشد. به همین دلیل این کشورها برای تدوین قوانین و مقررات با مشکلات متعددی روبه‌رو شده‌اند.

قانون به‌عنوان مهم‌ترین ابزار پیشرفت، در زمان تدوین، عرصه‌های کاملاً جدیدی را پوشش می‌دهد تا بستر حقوقی مناسب برای فعالیت سایر بخش‌ها مهیا شود. علاوه بر این، برای ورود به

جامعه اطلاعاتی، ایجاد بسترهای حقوقی و از جمله تدوین قوانین و مقررات ضروری است. «هم‌اکنون چنین نیازی برای ایجاد بستر حقوقی جهت تثبیت فناوری اطلاعات و ارتباطات ضرورت دارد تا امکان ورود به جامعه اطلاعاتی فراهم شود؛ با این تفاوت که برخلاف تحول در عصر کشاورزی به صنعتی، که تماماً منجر به نهادها و قانون‌های نو شد، عصر فراصنعتی ادامه تحول یافته عصر صنعتی است و اغلب دگرترین‌های حقوقی این عصر با عصر صنعتی هماهنگ و منطبق، و با اعمال تغییرات لازم در فضای سایر قابل اجراست و چون اغلب قوانین عصر صنعتی هنوز مدون نشده‌اند، امکان اتصال منطقی این دو فضا ناممکن شده است. به عبارت ساده، قانون‌های فضای سایر در یک ارتباط پیچیده با قانون‌های عصر صنعتی قابل طرح و بررسی است. در این زمینه، دو قلمرو مشخص وجود دارد که با تحولات عصر صنعتی متناسب نشده و مادامی که این تناسب به وجود نیاید، تدوین قوانین سایبری از تأثیر لازم برخوردار نخواهد شد. این دو قلمرو عبارت است از قوانین زیرساخت (به ویژه قوانین مربوط به مسئولیت) و قوانین حقوق اقتصادی، صنعتی و نهادهای مدنی»^۱.

د. رویکرد و روش صحیح

تدوین صحیح قوانین و مقررات نیازمند درک صحیح از اهداف و فلسفه این کار است. درک صحیح و شناخت، نهاد متولی وضع قوانین و مقررات را به سمت استفاده از شیوه‌های مناسب و کاربردی می‌برد. اجرای تخصصی قانون‌ها و تدوین آیین‌های دادرسی تخصصی، علاوه بر دو آیین دادرسی کیفری و مدنی، مکانیزم‌های پیچیده و استادانه کدهای رفتاری - اخلاقی و خودنظام‌دهی و تنظیم یک نظام حقوقی مسئولیت مدنی تنبیهی و ... نتیجه رویکرد جدید نظام‌های قضایی است.^۲

۳. اصول تدوین قوانین و مقررات

در بخش‌های قبلی توضیحاتی درباره اینترنت و ضرورت تدوین قوانین و مقررات برای این ابزار نوین ارتباطی ارائه و تأکید شد که مقررات‌گذاری برای اینترنت، زمانی می‌تواند تأمین‌کننده آزادی‌های مشروع باشد که ضمن درک صحیح از ویژگی‌های آن و شرایط جامعه، بر اساس اصول حقوقی تدوین شده باشد. در واقع این اصول، نتیجه توجه به ویژگی‌ها و اهمیت اینترنت و پیش‌نیازهایی است که تشریح شد.

۱. همان، ص؛ ۱۷۹.

۲. همان، ص؛ ۱۴۴.

در حد مطالعات صورت گرفته، تاکنون این اصول به صورت مستقل و منسجم در یک کار پژوهشی معرفی نشده است اما با مطالعه اسناد بین المللی، منطقه‌ای و تجربیات ملی کشورهای پیشرفته حقوقی و همچنین آثار محققان و دانشمندان می‌توان این اصول را شناسایی نمود. دوریو در مقدمه ویرایش جدید کتاب حقوق رسانه، با اشاره به این اصول تأکید دارد که قانونگذار حقوق رسانه برای تدوین قانونی مناسب باید به دنبال اصولی مرجع باشد؛ اصولی که بتواند حقوقی انعطاف‌پذیر اما پایدار را شکل بدهد. او معتقد است استقلال حقوق رسانه (حقوق ارتباطات/گرایش فناوری‌های نوین ارتباطی) زمانی محقق می‌شود که این اصول کلی و مرجع، در نظر گرفته شود.^۱

بنابراین در حقوق اینترنت، این اصول مشترک وجود دارد اما باید با توجه به ویژگی‌های خاص اینترنت مورد بررسی قرار گیرد. این اصول در سیاست‌گذاری‌ها و مقررات‌گذاری‌ها باید همواره مورد توجه باشد و دولت‌ها برای حفظ و اجرای این اصول تلاش نمایند. در ادامه این اصول بررسی می‌شود.

۳-۱. اصل اول: انتشار آزاد

منشأ اصل مذکور، که به تعبیری مهم‌ترین و مبنایی‌ترین اصل نیز به شمار می‌آید از اصل آزادی بیان و به لحاظ سیاسی - اجتماعی از انقلاب‌های انگلستان (۸۹-۱۶۸۸)، ایالات متحده آمریکا (۱۷۷۶) و فرانسه (۱۷۸۹) و البته مسائل مطبوعات است. از همین رو مبنایی و ریشه‌های اولیه آزادی تأسیس و فعالیت مطبوعات (به‌عنوان متداول‌ترین رسانه آن زمان) در قوانین این کشورها مشاهده می‌شود. از جمله: لغو اجازه قبلی انتشار و سانسور مطبوعات برای اولین بار در انگلستان (سال ۱۶۹۵) بوده است. همچنین در ماده ۱۱ اعلامیه حقوق بشر و شهروند انقلاب کبیر فرانسه، آزادی مطبوعات به‌عنوان گران‌بهارترین آزادی انسانی معرفی و زمینه‌ها و محدودیت‌های آن مشخص شده و به‌موجب نخستین اصلاحیه قانون اساسی ایالات متحده آمریکا نیز، کنگره از وضع قانون برای محدودیت آزادی گفتار و مطبوعات منع شده است.^۲

اصل انتشار آزاد از دو اصل فرعی تشکیل شده: عدم ضرورت کسب مجوز انتشار و منع سانسور. برای شناخت بهتر اصل انتشار آزاد و دو اصل فرعی مذکور، آشنایی با نظام‌های

۱. رؤیا معتمدنژاد، جزوه حقوق ارتباطات رسانه‌های سمعی و بصری (تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۱) ص ۵.

۲. کاظم معتمدنژاد، «تحولات مبانی حقوقی آزادی رسانه‌ها در عرصه‌ای ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی» (۱۳۹۰) شماره ۳۵، فصلنامه پژوهش حقوق، ویژه‌نامه حقوق ارتباطات، ص ۴.

تأسیس و فعالیت رسانه‌ها ضروری است. بنابراین در ادامه ابتدا نظام‌های تأسیس و فعالیت رسانه‌ها و سپس توضیحات مربوط به عدم ضرورت کسب مجوز و منع سانسور تشریح می‌شود.

الف. نظام‌های تأسیس و فعالیت رسانه‌ها

بررسی سیر تاریخی تحول و توسعه آزادی رسانه‌ها نشان می‌دهد که اکنون در خصوص تأسیس و فعالیت رسانه‌ها در کشورهای مختلف با توجه به نظام‌های سیاسی آن‌ها، دو نظام متفاوت و متضاد وجود دارد که عبارت‌اند از: «نظام تنبیهی» و «نظام پیشگیری». هر کدام از کشورها متناسب با شرایط و نوع نگرشی که به آزادی رسانه‌ها دارند یکی از این نظام‌ها را اعمال می‌نمایند. نظام تنبیهی یا تعقیبی، نظامی است که در آن «افراد و گروه‌ها، فارغ از هرگونه فشار و محدودیتی و با علم به اینکه سوءاستفاده از حق، موجب مسئولیت مدنی یا کیفری خواهد بود، ابتکار برخورداری از حقوق و آزادی‌های اساسی شناخته شده را دارند بدون آنکه دستگاه‌های اداری را در جریان اعمال خود قرار دهند. تا زمانی که اعمال این حق، روال عادی خود را طی می‌کند، دولت حق مداخله ندارد.

دخالت از آن زمانی آغاز می‌شود که افراد و نهادهای برخورداری از حقوق، حدود قانونی را که برای حفظ نظم عمومی و دیگر ملاحظات اجتماعی مقرر شده است، رعایت نکنند. در این صورت است که دستگاه قضایی، بر اساس ضوابط مشخص، وارد عمل شده و متخلفان از قواعد مربوط به نظم عمومی و متجاوزان به حقوق دیگران را محاکمه و در صورت اثبات جرم یا تخلف، محکوم به مجازات یا جبران خسارت می‌نماید.^۱

در کشورهایی که دارای نظام آزادی‌گرا هستند، از نظام «تنبیهی یا تعقیبی» استفاده می‌شود. در این کشورها هیچ‌گونه محدودیتی - جز در موارد استثنایی که البته در قوانین پیش‌بینی شده و محدودیت‌های منطقی است - برای تأسیس و فعالیت رسانه وجود ندارد. اشخاص حقیقی و حقوقی با آزادی کامل یا در برخی کشورها تنها با ارائه اعلام‌نامه یا تقاضای ثبت رسانه موردنظر خود، می‌توانند آن را تأسیس نمایند.

قوانین این کشورها، در کنار شناسایی این میزان از آزادی برای رسانه‌ها، به منظور حفظ مصالح و منافع عموم، محدودیت‌هایی معقولی برای آن‌ها پیش‌بینی می‌کنند که در صورت سرپیچی از این قوانین، در دادگاه‌های عادی و اغلب با حضور هیئت منصفه، مورد تعقیب و رسیدگی قرار می‌گیرد و متخلفان تنبیه و مجازات می‌شوند.

در کشورهای دارای نظام اقتدارگرا که عموماً حکومت از آزادی‌های سیاسی مردم ترس دارد و تلاش می‌کند تا به هر شکل این آزادی‌ها را محدود و به‌نوعی کانالیزه کند، تأسیس و فعالیت رسانه‌ها، تابع نظام پیشگیری یا نظام تأمینی است. در این کشورها برای کنترل افشاگری و فعالیت‌های روشنگرانه گروه‌های مخالف و منتقد، اشخاص برای تأسیس رسانه باید مجوز بگیرند. اتخاذ این سیاست به مرور موجب می‌شود تا صرفاً اشخاص مورد اعتماد حکومت بتوانند اقدام به تأسیس مطبوعات و سایر رسانه‌ها کنند و به این ترتیب تمام تریبون‌های خبری و اطلاع‌رسانی در ید حکومت باقی می‌ماند.

در این نظام «قدرت عمومی الزاماتی را برای جلوگیری از هر عمل غیرقانونی، به افراد و گروه‌های ذی‌نفع تحمیل می‌کند؛ بدین معنی که افراد و گروه‌ها نمی‌توانند قبل از انجام تشریفات قبلی، از حقوق و آزادی‌های خویش برخوردار شوند. نظام پیشگیرانه را نظام پلیسی نیز می‌گویند که در انتظام امور و برقراری نظم، نقش اساسی ایفا می‌کند.

در مقام ارزیابی این نظام، چنین به نظر می‌رسد که افراد و گروه‌ها به‌خاطر هماهنگی قبلی با مقام حکومتی در برخورداری از حقوق و آزادی‌های خویش از امنیت قضایی مطمئن‌تری برخوردارند و به‌محض انجام تشریفات، اصولاً خطری متوجه آنان نیست. اما اشکال اساسی این است که حقوق و آزادی مردم در ید قدرت و ابتکار عمل دولت قرار می‌گیرد و این شیوه، جامعه را به سوی یک نظام هدایت شده سوق می‌دهد که عرصه را بر حقوق خدادادی انسانی بیش از پیش تنگ‌تر می‌کند.^۱ در اینترنت نیز، اعمال هر کدام از نظام‌های مذکور، آثار خاص و قابل توجهی دارد. این موضوع هر چند بیشتر در خصوص رسانه‌های اینترنتی مصداق دارد، دامنه آن به بخش‌هایی از اینترنت که صرفاً کاربرد ارتباطی دارد هم سرایت می‌کند. به‌عنوان مثال شبکه‌های اجتماعی کاربرد دووجهی دارد؛ از یک سو رسانه عمومی محسوب می‌شود و از سوی دیگر به ارتباط‌های گروهی افراد با دوستان و اطرافیان پوشش می‌دهد. اتخاذ نظام پیشگیری موجب ممنوعیت استفاده از این شبکه‌ها در برخی کشورها شده است. یا در خصوص ایمیل، برخی کشورها در مقاطع زمانی خاص، اقدام به قطع یا کاهش قابل توجه سرعت دسترسی به سایت‌های ارائه‌دهنده خدمات ایمیل می‌نمایند؛ در حالی که اگر نظام تنبیهی یا تعقیبی حاکم باشد، صرفاً جرایم و تخلفات تحت پیگرد قرار می‌گیرد.

ب. عدم ضرورت کسب مجوز انتشار

طی سال‌های اخیر، تأسیس و انتشار آزاد رسانه‌ها به‌ویژه رسانه‌های اینترنتی به‌عنوان یکی از عوامل توسعه رسانه‌ها، مورد توجه سازمان‌های بین‌المللی، منطقه‌ای و برخی کشورها قرار گرفته

است. به همین دلیل، نظام قدیمی که بر ضرورت کسب اجازه از دولت یا بر مبنای ارسال اعلام‌نامه ایجاد و انتشار روزنامه‌ها و مجله‌ها به مقامات دولتی یا انجام ثبت‌نام نشریات دوره‌ای در یک دفتر مخصوص دولتی استوار بود، به مرور به یک نظام آزاد مبتنی بر درج مشخصات هویتی مدیران نشریات و سایت‌ها تغییر کرده است.^۱

سازمان بین‌المللی یونسکو در گزارش مربوط به «شاخص‌های توسعه رسانه‌ها» که در مارس ۲۰۰۸ مورد تصویب قرار داده است، ضمن تکیه بر ضرورت مقابله دولت‌ها با محدودیت‌های راجع به تأسیس و انتشار رسانه‌ها، به آن‌ها توصیه نموده: «تدارک‌دهندگان خدمات اینترنتی، پایگاه‌های اینترنتی (وب‌سایت‌ها) وبلاگ‌ها و پخش‌کنندگان برنامه‌های اینترنتی، الزام ندارند که نزد مقامات عمومی ثبت‌نام کنند یا برای فعالیت‌های خود از این مقامات اجازه کسب نمایند».

همچنین شورای اروپا نیز که تجربیات ارزشمندی در زمینه حقوق رسانه‌ها دارد، در قطعنامه شماره ۱۱۶۸۳ خود، تحت عنوان «شاخص‌های رسانه‌ها در یک دموکراسی»، (مصوب ۲۰۰۸) ضمن معرفی اصول موردنظر برای شاخص‌های پیشبرد رسانه‌ها در نظام‌های دموکراتیک، از دولت‌های عضو شورا خواسته است تا برای تأسیس و انتشار رسانه‌ها، صرفاً به کسب اطلاع از شمار «کارت مالیاتی» یا «کارت فعالیت اقتصادی یا بازرگانی» مؤسس یا مؤسسان این رسانه‌ها، اکتفا کنند.^۲ شورا در مصوبات متعدد دیگر و توصیه‌نامه‌های خود، به لزوم کاهش مداخله دولت‌ها در امور رسانه‌ها به‌ویژه تأسیس آن‌ها تأکید دارد.

ج. منع سانسور

گاهی تصور می‌شود که با پیشرفت ابزارهای ارتباطی، سانسور محدود شده یا حتی در برخی حوزه‌ها از بین رفته باشد اما این تصور صحیح نیست. پیش از تشریح دلایل و ابعاد این نظریه، ارائه توضیحاتی در خصوص سانسور مفید است. در گزارش کمیسیون بین‌المللی، مطالعه در مسائل ارتباطات، درباره ویژگی‌ها و شیوه‌های سانسور، توضیحات مفیدی ارائه شده که به بخشی از آن اشاره می‌شود: «اعمال سانسور به یک یا دو شکل، کاملاً معمولی است - مثلاً یا برای کنترل بر فیلم‌ها و مطالب مستهجن و صور قبیحه، زشتی و وقاحت کلام یا تحریک به خشونت یا در زمان ضرورت ملی - اما در عین حال دولت برای حفظ خود در برابر انتقاد، از آن استفاده می‌کند».

۱. معتمدزاد، همان، ص ۳؛

۲. همان، ص ۷؛

در سراسر دنیا شماری سیستم‌های خودسرانه و نابجای سانسور برقرار شده است و دولت‌ها تدابیر الزام‌آور و فراگیری اتخاذ کرده‌اند. مطالب باید پیش از انتشار یا درست پیش از توزیع از تصویب بگذرد، و می‌توانند همین که توزیع شد آن را توقیف کنند. درباره اینکه مقالات، چگونه باید در جهتی مشخص نوشته شود دستورهایی داده می‌شود و مطالبی که خبرنگاران خارجی تهیه می‌کنند پیش از مخابره بررسی می‌شود. نشریات وارداتی، یا به گونه‌ای جهت‌دار سانسور می‌شوند یا ممنوع می‌شوند. مؤلفان و روزنامه‌نگاران را که عقایدی غیر از عقاید رسمی دارند می‌توان از سازمان‌های صنفی‌شان اخراج کرد و به این وسیله فرصت انتشار عقیده را از آنان گرفت. همچنین با محدود کردن دسترسی به منابع خبری - دسترسی به مردم، مکان‌ها، اسناد یا حتی دسترسی به یک کشور - از جریان اطلاعات جلوگیری می‌شود. دولت‌ها این کار را از طریق خودداری از دادن روایات، کنترل گشت‌وگذار یک روزنامه‌نگار و تماس‌های وی با اشخاص یا مؤسسات معین، یا از طریق سلب اعتبار و در این صورت، اجبار روزنامه‌نگار به ترک کشور انجام می‌دهند ...»^۱

در اینترنت به مراتب تصویر تیره‌تری از سانسور قابل تصور است زیرا دولت‌ها یا عوامل سانسور با استفاده از ابزارهای جدید سانسور از انتقال بخش قابل توجهی از اطلاعات به این دلیل که در لیست‌های سیاه آن‌ها قرار دارد جلوگیری می‌کنند. البته منع سانسور به مفهوم عدم نظارت و کنترل نیست و اقدامات قانونمندی که به منظور حمایت از منافع عمومی و امنیت ملی صورت می‌گیرد، بدون تردید ضروری است. این کنترل و جلوگیری از دسترسی به برخی مطالب که به آن فیلترینگ یا پالایش گفته می‌شود، مرز بسیار نزدیکی با سانسور دارد و به همین دلیل لازم است، باید‌ها و نبایدهای آن به درستی شناخته شود.

کمیته وزیران شورای اروپا طی سال‌های اخیر با توجه به توسعه اینترنت و با نگاه حمایتی از حقوق کاربران، چندین توصیه در خصوص اینترنت به کشورهای عضو ارائه نموده است. توصیه CM/Rec(2008)6 راهنمایی‌هایی را برای اتخاذ تدابیر لازم به منظور ترویج احترام به آزادی بیان و اطلاعات در خصوص فیلترهای اینترنتی به کشورهای عضو پیشنهاد می‌نماید. این توصیه‌نامه نکات مهمی دارد که برای اصل انتشار آزاد به صورت عام و منع سانسور به صورت خاص بسیار مفید است. در ادامه به برخی محورها و مطالب اصلی توصیه‌نامه اشاره می‌شود.

در مقدمه این توصیه، نکات کلیدی و مهمی از اساسنامه شورای اروپا، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و توصیه‌های قبلی در خصوص اینترنت به کشورهای عضو یادآوری شده است:

۱. شن مک براید، یک جهان چندین صدا، ترجمه ایرج پاد، چاپ سوم (تهران: سروش، ۱۳۹۰) صص ۱۱۷ و ۱۱۸.

کشورهای عضو به موجب کنوانسیون اروپایی حقوق بشر متعهد شده‌اند حقوق بشر و آزادی‌های اساسی هر فردی را که در صلاحیت آن‌ها قرار دارد، تأمین نمایند. کشورهای عضو، به حق اساسی آزادی بیان و دریافت و انتقال اطلاعات و افکار، بدون دخالت مقامات دولتی و بدون توجه به مرزها متعهد می‌شوند. این حقوق در ماده ۱۰ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر تضمین شده است.^۱ باید به یاد داشت که هرگونه مداخله توسط کشورهای عضو که مانع دسترسی به محتوای خاص اینترنت می‌شود، ممکن است یک محدودیت برای آزادی بیان و دسترسی به محیط آن‌لاین ایجاد کند.

کشورهای عضو باید اقدامات قانونی و عملی برای جلوگیری از سانسور دولتی و خصوصی را حفظ و تقویت نمایند. بر اساس توصیه 11(2007) Rec کشورهای عضو در زمینه ترویج آزادی بیان و اطلاعات در محیط ارتباطات و اطلاعات روز، کشورهای عضو، بخش خصوصی و جامعه مدنی تشویق شده‌اند به:

توسعه استانداردهای مشترک و اتخاذ راهبردهای ترویج شفافیت؛
ارائه اطلاعات، راهنمایی و کمک به کاربران شخصی از فناوری‌ها؛
خدمات مربوط از جمله مسدود کردن دسترسی و فیلترینگ محتوا و خدمات با رعایت حق دریافت و انتقال اطلاعات؛

استفاده داوطلبانه و مسئولانه از فیلترهای اینترنت (محصولات، سیستم‌ها و اقدامات لازم برای مسدود کردن یا فیلتر کردن محتوای اینترنت) می‌تواند اعتماد به نفس و امنیت کاربران اینترنت و به‌ویژه کودکان خاص و جوانان را گسترش دهد. در عین حال استفاده از چنین فیلترهایی می‌تواند بر حق آزادی بیان و اطلاعات تأثیر داشته باشد.

مطابق توصیه 12(2006) Rec در مورد توانمندسازی کودکان در اطلاعات جدید و محیط‌های ارتباطی که بر اهمیت دانش اطلاعات و راهبردهای آموزشی برای کودکان به‌منظور فعال کردن

۱. ماده دهم – آزادی بیان : ۱/ هر کس حق آزادی بیان دارد. این حق شامل آزادی دارابودن نظریات و دریافت و اشاعه اطلاعات و اندیشه‌ها بدون مداخله مراجع دولتی و قطع نظر از مرزها است. این ماده مانع از آن نخواهد بود که دولت‌ها؛ مؤسسات رسانه‌ای، تلویزیونی و سینمایی را ملزم به اخذ پروانه نمایند
۲/ اعمال این آزادی‌ها ...

برای مطالعه بیشتر در این خصوص، ن.ک:

Declaration of the Committee of Ministers

on Measures to Promote the Respect of Article 10 of the European Convention on Human Rights (Adopted by the Committee of Ministers on 13 January 2010 at the 1074th Meeting of the Ministers' Deputies)

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1571879&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>

آن‌ها به درک بهتر و مقابله با محتوا و رفتار، که خطر آسیب را حمل می‌کند تأکید می‌نماید. نتیجه این اقدامات، احساس بیشتری از اعتماد به نفس، رفاه و احترام به دیگران را در محیط ارتباطات جدید و اطلاعات، ترویج می‌کند.

ضرورت دارد تا اطمینان حاصل شود که آگاهی، فهمیدن و توانایی کاربران - با توجه به نیازهای فردی‌شان - برای استفاده مؤثر، تنظیم و کنترل فیلترها است.

بر اساس توصیه 8(2001) Rec در مورد خودنظارتی در موضوع محتوای سایبر؛ برچسب‌زدن (خنثی محتوا) کاربران را قادر می‌سازد که ارزش قضاوت‌های خود را بالاتر از محتوا قرار دهند و همچنین باعث توسعه طیف وسیعی از ابزارهای جستجو و فیلترکردن پروفایل‌ها می‌شود که این با قابلیت انتخاب محتوا بر اساس توصیف محتوا، در اختیار کاربران قرار می‌گیرد.

آگاهی از ارزش‌های عمومی اینترنت به‌عنوان تکیه قابل توجه مردم در اینترنت به‌عنوان ابزاری ضروری برای فعالیت‌های روزمره آنان فهمیده شده و انتظار مشروع مردم برای اینکه خدمات اینترنت در دسترس، مقرون به صرفه، امن، قابل اعتماد و مداوم باشند.

مقامات دولتی نباید از طریق مسدود کردن یا فیلتر کردن اقدامات، مانع دسترسی عموم مردم به اطلاعات و ارتباطات دیگر بر روی اینترنت بدون در نظر گرفتن مرزها شوند. اما این امر از نصب فیلتر برای حفاظت از کودکان زیر سن قانونی به‌ویژه در مکان‌های در دسترس آن‌ها (مدارس و کتابخانه‌ها) جلوگیری نمی‌کند.

حق هر کس بر زندگی خصوصی و محرمانه بودن مکاتبات.^۱

در بخش دوم، قبل از ارائه توصیه‌ها درخواست شده که کشورهای عضو، فیلترینگ اینترنت را بر اساس دستورالعمل‌هایی که در ادامه ارائه می‌شود، انجام دهند و همچنین این دستورالعمل‌ها را برای توجه همه سهام‌داران خصوصی و دولتی به‌ویژه کسانی که طراحی، استفاده (نصب، فعال، غیرفعال و پیاده‌سازی) و نظارت بر فیلترهای اینترنت و جامعه مدنی، در قوانین و مقررات ملی خود جای دهند. نکات مهم این توصیه‌ها به شرح زیر است:

آگاهی کاربران و توانایی آن‌ها در استفاده مؤثر از فیلترهای اینترنت از عوامل مهمی است که آن‌ها را قادر می‌سازد به‌طور کامل از حقوق انسانی آزادی بنیادی‌شان برخوردار شوند؛ به‌ویژه حق آزادی بیان و اطلاعات و اینکه به‌طور فعال در فرآیندهای دموکراتیک مشارکت نمایند.

۱. ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر: «هر کس حق دارد که حرمت زندگی خصوصی و خانوادگی، خانه و مکاتبات وی حفظ شود. مرجع عمومی نباید هیچ مداخله‌ای در اعمال این حق کند، مگر آنچه طبق قانون باشد...»

هنگامی که کاربران با فیلتر مواجه می‌شوند باید از فعال‌بودن فیلتر اینترنتی مطلع شوند و در صورت اقتضا باید قادر به شناسایی و کنترل سطح فیلتر محتوایی که آن‌ها در دست دارند، باشند.

کاربران اینترنتی باید امکان اعتراض به فیلتر کردن محتوا و جستجوی توضیحات و اصلاحات را داشته باشند. (اشاره به این نکته دارد که کاربران باید بتوانند به مرجعی برای فیلترهای اشتباهی اعتراض کرده و امکان اصلاحات برای آن وجود داشته باشد).

در همکاری با بخش خصوصی و جامعه مدنی کشورهای عضو باید اطمینان داشته باشند که کاربران از فیلترهای فعال آگاه شده‌اند و در صورت اقتضا، قادر به فعال یا غیرفعال کردن آن‌ها هستند و از طریق تغییر دادن سطح فیلترینگ در اجرا کمک می‌شوند به‌ویژه توسط:

توسعه و ارتقای سطح حداقل اطلاعات کاربران به منظور توانمندسازی آن‌ها برای شناسایی زمانی که فیلترینگ فعال شده است و برای درک اینکه چگونه و با توجه به چه معیارهایی فیلترینگ انجام می‌شود. (به‌عنوان مثال: لیست‌های سیاه، لیست‌های سفید، مسدود کردن کلیدواژه، نوع محتوا و ... یا ترکیبی از آن‌ها)

بررسی و به‌روزرسانی منظم فیلترها به منظور توسعه تأثیر آن‌ها، تناسب و مشروعیت در رابطه با اهداف موردنظر.

توسعه سطوح حداقل استاندارد برای اطلاعات ارائه‌شده به کاربر برای توضیح اینکه چرا یک نوع خاص محتوا فیلتر شده است.

ارائه اطلاعات روشن و مختصر در خصوص یک فیلتر فعال‌شده.

تضمین اینکه محتوایی که به اشتباه فیلتر شده، در مدت زمان معقول بدون مشکل بیش از حد در دسترس باشد.

حمایت از اقداماتی برای بالابردن آگاهی از مسئولیت‌های اجتماعی و اخلاقی عواملی که طراحی، استفاده و نظارت بر فیلترها را با توجه خاص بر حق آزادی بیان و اطلاعات و حق زندگی خصوصی انجام می‌دهند.

بالابردن سطح آگاهی از محدودیت‌های بالقوه آزادی بیان و اطلاعات و حق زندگی خصوصی ناشی از به‌کارگیری فیلترها و نیاز به حصول اطمینان از تناسب چنین محدودیت‌هایی.

تسهیل تبادل تجربیات و بهترین شیوه‌ها برای طراحی، استفاده و نظارت بر فیلترها.

برگزاری دوره‌های آموزشی برای مدیران شبکه، والدین، مربیان و افراد دیگری که از

فیلترها استفاده و بر آن‌ها نظارت می‌کنند.

ترویج همکاری با طرح‌های موجود به منظور ترویج استفاده مسئولانه از فیلترها به پیروی از حقوق بشر، دموکراسی و حاکمیت قانون.

پرورش استانداردهای فیلترینگ و معیارهایی برای کمک به کاربران برای انتخاب و معیارهایی برای بهترین فیلترهای کنترل.

جامعه مدنی به منظور افزایش آگاهی کاربران از مزایای بالقوه و خطرات ناشی از فیلترها مورد تشویق قرار گیرد.

فیلتر کردن مناسب برای کودکان و افراد جوان؛ در این زمینه وظیفه دولت‌های عضو از این قرار است:

تسهیل و توسعه راهبردها به منظور شناسایی محتوای مضر برای کودکان و افراد جوان با توجه به تنوع فرهنگ‌ها، ارزش‌ها و نظرات.

همکاری با بخش خصوصی و جامعه مدنی برای جلوگیری از حفاظت بیش از اندازه از کودکان و نوجوانان.

حمایت از تحقیق و توسعه برای تولید فیلترهای هوشمند.

تسهیل و ترویج نوآوری‌ها و ابتکاراتی که به والدین و مربیان در انتخاب و استفاده از فیلترهای مناسب سن برای کودکان و نوجوانان کمک کند.

اطلاع‌رسانی به کودکان و نوجوانان درباره مزایا و خطرات ناشی از محتوای اینترنت و فیلتر کردن آن به عنوان بخشی از راهبردهای رسانه‌ای آموزش و پرورش رسمی و غیررسمی.

با وجود اهمیت توانمندسازی کاربران برای استفاده و کنترل فیلترها، همان‌طور که اشاره شد و با توجه به ارزش خدمت عمومی گسترده اینترنت، مجریان عمومی در تمام سطوح (مانند ادارات، کتابخانه‌ها و مؤسسات آموزشی) که فیلترها را معرفی یا هنگام ارائه خدمت، برای عموم استفاده می‌کنند باید از احترام کامل برای حق آزادی بیان و اطلاعات و حق محرمانه بودن مکاتبات کاربران مطمئن شوند.

در این راستا کشورهای عضو لازم است: از فیلتر کردن محتوای اینترنت در شبکه‌های ارتباطات الکترونیک که توسط بخش‌های دولتی ارائه می‌شود، خودداری کنند.

تضمین کنند که اقدامات عمومی مسدود یا فیلتر کردن در سراسر کشور - در صورت اجرای شرایط ماده ۱۰ پاراگراف ۲ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر - توسط دولت معرفی شود.

معرفی قوانین و مقررات ملی برای جلوگیری از سوء استفاده عمدی از فیلتر برای محدود کردن دسترسی شهروندان به محتوای قانونی، در جای مناسب و ضروری.

اطمینان حاصل کنند که همه فیلترها قبل و در زمان اجرا ارزیابی شده‌اند. فراهم آوردن روش‌های قابل دسترس، مؤثر و آسان برای اصلاح و ترمیم. (از جمله تعلیق فیلتر در مواردی که کاربران یا نویسندگان محتوا ادعا می‌کنند که محتوا به صورت نامعقول مسدود شده است).

جلوگیری از مسدود کردن جهانی و عمومی محتوای توهین آمیز یا مضر و رفع ممنوعیت دسترسی برای کاربرانی که نیاز مشروع به محتوای ممنوعه در شرایط استثنایی دارند. (مانند کارهای پژوهشی و علمی)

اطمینان از اینکه اطلاعات شخصی وارد شده، ثبت شده و فیلتر شده از طریق فیلترها فقط برای مقاصد مشروع و غیر تجاری مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

یکی از نکات مهم، توجه شورای اروپا به وظایف دولت‌ها در تأمین اینترنت باز برای مردم است. این شورا در توصیه‌نامه سال ۲۰۱۱ خود که به منظور حفاظت و ارتقای اینترنت (تمامیت و بازبودن) تصویب شده، ضمن یادآوری اهمیت اینترنت و انتظاری که مردم از آن دارند، تأکید می‌کند که اینترنت، ابزاری برای حفاظت از آزادی بیان و دسترسی به اطلاعات بدون توجه به مرزها است. طبق این توصیه‌نامه دولت‌ها برای جلوگیری از ایجاد اختلال در اینترنت حتی در شرایط اضطراری باید تدابیری اتخاذ کنند. در واقع در این توصیه‌نامه از دولت‌ها خواسته شده تا زیرساخت‌های مناسبی برای اینترنت فراهم آورند و از این طریق استفاده عموم از این ابزار را تسهیل نمایند.

۲-۳. آزادی اطلاعات

الف. مفهوم

واژه «آزادی اطلاعات»^۱ برای اولین بار، پیش از جنگ جهانی دوم در مباحثه‌های جامعه ملل مطرح شده و مورد استفاده قرار گرفت. پس از تأسیس سازمان ملل متحد، این موضوع مهم در «کنفرانس بین‌المللی آزادی اطلاعات» که از سوی این سازمان در سال ۱۹۴۸ در ژنو برگزار شد، مورد توجه اعضا قرار گرفت. طبق تعریفی که از آزادی اطلاعات، در یکی از قطعنامه‌های مجمع عمومی در خصوص برگزاری کنفرانس مذکور ارائه شده است: آزادی اطلاعات شامل توانایی جستجو، انتقال، انتشار و دریافت آزادانه آگاهی‌ها و اندیشه‌ها است.

1. Recommendation CM/Rec(2011)8

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1835707&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>

2. Freedom of Information

با توجه به این تعریف می توان گفت که آزادی اطلاعات، آزادی مطبوعات را - که از مسائل مهم و مورد توجه کشورها است - نیز شامل می شود و حمایت حقوقی مورد نظر از این آزادی تمام مسیرهای اخبار و اندیشه ها را در بر می گیرد. به عبارت دیگر، آزادی اطلاعات، آزادی فعالیت روزنامه نگاران در مرحله جستجو و جمع آوری اخبار و اندیشه ها و انتقال آن ها به مراکز خبری و انتشار آن ها و همچنین آزادی مخاطبان در دریافت محصولات خبری این مراکز را پوشش می دهد. روزه کلووس^۱ معتقد است که گسترش مفهوم آزادی مطبوعات به آزادی اطلاعات در سال های اخیر در چند جهت صورت گرفته است:

۱. آزادی بیان و اطلاعات برای مطبوعات و همچنین تمام تکنیک های سمعی و بصری.
۲. آزادی گردآوری اخبار، همراه با دسترسی آزادانه به محل وقوع اخبار و جریان آزاد آن ها (آزادی اطلاعات).
۳. آزادی دریافت و همچنین انتشار اخبار (آزادی اطلاع رسانی).
۴. مسئولیت حرفه ای، شرایط آزادی بدون سوء استفاده و تبدیل اطلاعات به نوعی خدمت برای نفع عمومی.^۲

ب. عناصر تشکیل دهنده

- آزادی اطلاعات زمانی واقعی و مؤثر است که دارای عناصر زیر باشد:
- ۱- دسترسی آزادانه خبرنگاران به رویدادها؛
 - ۲- جریان آزاد اطلاعات (انتقال، مخابره و به عبارت دیگر جریان یافتن آزادانه اطلاعات و اخبار از شرایط ضروری اطلاع رسانی است)؛
 - ۳- انتشار آزاد اطلاعات؛
 - ۴- آزادی دریافت اطلاعات؛

البته نباید فراموش کرد که تحقق این عناصر به آسانی امکان پذیر نیست. تأمین این آزادی ها، صرف نظر از عوامل متعدد اقتصادی (مانند توان مالی افراد یا زیرساخت های کشورها برای تسهیل استفاده از وسایل ارتباطی و حمایت از رسانه ها) و فرهنگی، قبل از آنکه به قوانین و مقررات حقوقی بستگی داشته باشد، به خصلت های روحی و اخلاقی جامعه وابسته است. به عبارتی این آزادی از مقررات پذیری کمتری برخوردار است.^۳

I. Roger Clause

محقق ارتباطی بلژیکی و استاد و مدیر پیشین مرکز ملی مطالعات فنون انتشار جمعی دانشگاه آزاد بروکسل

۲. کاظم و رؤیا معتمدنژاد، پیشین، ص ۱۶۶ و ۱۶۷.

۳. همان، صص ۱۷۰ و ۱۷۴.

توجه به موضوع آزادی اطلاعات در اینترنت در اسناد متعددی حمایت شده که در این بخش، فقط به یکی از گزارش‌های کارشناسی یونسکو اشاره می‌شود. در گزارش نهایی گردهمایی کارشناسی یونسکو درباره حقوق فضای سایبرنتیک که در پاییز ۱۹۹۹ عرضه شد، یکی از اصولی که اعلام شده که یونسکو باید برای اجرای آن بکوشد، «اصل دسترسی به اطلاعات» است و در توضیح اعلام شده: «تشکیلات و سازمان‌های عمومی موظف‌اند اقداماتی به عمل آورند تا اطلاعات عمومی به‌طور وسیع از طریق اینترنت قابل دسترسی باشند و از صحت این اطلاعات و انتشار آن‌ها در زمان مناسب نیز حراست کنند. اطلاعات عمومی مذکور می‌تواند اطلاعات رسمی، اطلاعات مربوط به میراث فرهنگی و اطلاعات آرشیوی و تاریخی را در برگیرند»^۱.

۳-۳. دسترسی همگانی

به دلیل تأثیری که اینترنت در زندگی مردم داشته، آن‌ها انتظار دارند خدمات اینترنت، قابل دسترس، امن، ارزان و باثبات باشد. به همین دلیل دولت‌ها موظف هستند ضمن عدم ایجاد مانع برای دسترسی عمومی به اینترنت (که در اصل اول، توضیحات آن ارائه شد)، زمینه دسترسی به اینترنت را نیز فراهم نمایند یعنی با تدابیری که برای توسعه زیرساخت‌ها اتخاذ می‌کنند دسترسی به اینترنت را از ابعاد مختلف تقویت نمایند. این تقویت می‌تواند کاهش هزینه، ارتقای امنیت، افزایش سرعت و ... باشد.

شورای اروپا در این زمینه نیز پیشگام بوده و در مصوبات و توصیه‌نامه‌های متعدد، دسترسی همگانی به اینترنت را پیگیری نموده است. این شورا در اعلامیه مربوط به آزادی ارتباطات در اینترنت (مصوب ۲۸ مه ۲۰۰۳) اصولی را اعلام و از دولت‌های امضاکننده خواسته تا تلاش نمایند، خط‌مشی‌های ملی خود را با این اصول انطباق دهند. یکی از این اصول «از میان برداشتن موانع مشارکت افراد در جامعه اطلاعاتی است».

در این اصل آمده: «دولت‌های عضو باید دسترسی همگان به تمام خدمات ارتباطی و اطلاعاتی اینترنتی را به‌گونه‌ای غیر تبعیض‌آمیز و با بهایی منطقی، ترغیب و تشویق کنند... دولت‌های عضو باید کوشش کنند برای پیشبرد و عرضه کثرت‌گرای خدمات از طریق اینترنت، اقدام خاصی که به نیازهای گوناگون کاربران و گروه‌های اجتماعی پاسخ دهند، به عمل آورند. تدارک‌دهندگان خدمات باید اجازه داشته باشند در یک چارچوب مقرراتی مناسب، که

دسترسی غیر تبعیض آمیز آنان به شبکه‌های ملی و بین‌المللی ارتباطات دور را تضمین نمایند به فعالیت پردازند.»

یکی دیگر از مسائل مهم، مسئولیت محدود تدارک‌دهندگان خدمات اینترنتی است. در این خصوص در اعلامیه اشاره شده: «دولت‌های عضو نباید، تدارک‌دهندگان خدمات را مجبور کنند بر محتوای منتشر شده به وسیله اینترنت، که آن‌ها امکان دسترسی به آن را فراهم می‌سازند، آن‌ها را انتقال می‌دهند یا ذخیره می‌نمایند، نظارت کنند و فعالانه به جستجوی اقدام‌ها و وضعیت‌های معرف فعالیت‌های غیرقانونی پردازند. دولت‌های عضو باید مراقبت نمایند که تدارک‌دهندگان خدمات، در حالتی که وظیفه آنان به موجب قانونگذاری ملی، به انتقال اطلاعات یا ایجاد دسترسی به اینترنت محدود می‌شود، مسئول محتوای منتشره از طریق اینترنت تلقی نشوند.»

هرگاه وظیفه تدارک‌دهندگان خدمات وسیع‌تر باشد، به طوری که به ذخیره‌سازی محتوای مربوط به طرف‌های دیگر پردازند، دولت‌های عضو می‌توانند در صورتی که تدارک‌دهندگان بلافاصله پس از شناخت غیرقانونی بودن محتواها، برای حذف یا مسدود کردن راه دسترسی به اطلاعات یا خدمات مربوط به آن‌ها، آن‌چنان که در قوانین ملی پیش‌بینی شده است، اقدام نکنند یا در صورتی که برای جبران خسارات ناشی از عمل‌ها یا وضعیت‌های مربوط به طبیعت غیرقانونی فعالیت‌ها یا اطلاعات غیرقانونی، شکایتی صورت گرفته باشد، آنان را به عنوان مسئول مشترک بشناسند.^۱ فلسفه این تأکید و اصرار بر مسئولیت محدود تدارک‌دهندگان خدمات اینترنتی به دو دلیل است: اول به این دلیل که ارائه‌دهندگان خدمات صرف نظر از نوع اطلاعات یا پیام به وظیفه حرفه‌ای خود عمل کنند و ترسی از ارائه اطلاعات مختلف نداشته باشند. دوم به منظور حفظ حریم خصوصی افراد است که توضیح کامل آن در اصل بعد ارائه می‌شود.

۳-۴. حمایت از حریم خصوصی و ارتقای امنیت

تعاریف متعددی از حریم خصوصی ارائه شده است؛ «حریم خصوصی قلمروی از زندگی هر فرد است که آن فرد نوعاً یا عرفاً یا با اعلان قبلی، انتظار دارد دیگران بدون رضایت وی به اطلاعات راجع به آن قلمرو دسترسی نداشته باشند یا به آن قلمرو وارد نشوند یا به آن قلمرو نگاه و نظارت نکنند یا به هر صورت دیگری وی را در محدوده آن قلمرو مورد تعرض قرار ندهند.»^۲

۱. همان، صص ۴۶۶ و ۴۶۷.

۲. باقر انصاری، حقوق حریم خصوصی (تهران: سمت، ۱۳۸۶) ص ۳۸.

مهم‌ترین مصادیق حریم خصوصی عبارت‌اند از: منازل و اماکن خصوصی، جسم افراد، اطلاعات شخصی و ارتباطات خصوصی. به این ترتیب ورود بدون مجوز به منازل و اماکن خصوصی، تفتیش بدن، رهگیری و کنترل مکالمات و ارتباطات، دسترسی به اطلاعات شخصی و ... از بارزترین مصادیق نقض حریم خصوصی به شمار می‌آید.

با گسترش فناوری‌های نوین ارتباطی، مسئله حمایت از حریم خصوصی به یکی از موضوعات مهم تبدیل شده است زیرا با تغییر و تحول در شکل ارتباطات و کم‌رنگ‌شدن حریم خصوصی و مشاهده موارد متعدد نقض حریم خصوصی، نگرانی در این زمینه افزایش پیدا کرده است. دو کار مهم برای حمایت از حریم خصوصی توسط دولت‌ها باید انجام شود: اول مسائل فنی مانند ارتقای امنیت شبکه و توسعه امور رمزنگاری، مقابله با سارقان اطلاعات شخصی و ... دوم آموزش کاربران برای استفاده از ابزارها و روش‌های امن برقراری ارتباط و انتقال اطلاعات. طبیعی است در صورت اجرای صحیح بخش اول (ارتقای امنیت شبکه و روش‌های امن برقراری ارتباط توسط دولت‌ها) خیلی نیاز به بخش دوم نیست، ضمن اینکه لازمه تحقق و گسترش دولت الکترونیک که امروز به‌عنوان یکی از برنامه‌های اصلی اکثر دولت‌ها مطرح می‌شود، تأمین امنیت فعالیت‌های مذکور است.

۳-۵. خودنظام‌دهی و اخلاق حرفه‌ای

الف. خودنظام‌دهی

با گسترش رسانه‌ها و مشخص شدن نقش و کارکردهای مهم رسانه‌ها در سطح جامعه، همواره محققان و اصحاب رسانه‌ها به دنبال بهترین شیوه برای نظارت بر فعالیت رسانه‌ای، جلوگیری از تعدی و تجاوز آن‌ها به حقوق مردم (مانند نقض حریم خصوصی مردم در رسانه‌ها) و نیز حمایت از حقوق و آزادی‌های رسانه‌ای در برابر تعدی احتمالی دولت‌ها بوده‌اند. اهمیت این موضوع زمانی آشکار می‌شود که نگاهی به سیر شکل‌گیری و فعالیت رسانه‌ها و همچنین تلاش حکومت‌ها برای محدود نمودن رسانه‌ها بشود. دولت‌ها به این عنوان که نظارت بر مطبوعات و رسانه‌ها برای مصالح جامعه و حمایت از حقوق مردم لازم است، همواره تلاش می‌کنند تا در این امور دخالت کرده و با وضع و اجرای قوانین، مانع سوءاستفاده احتمالی رسانه‌ها بشوند. اما واقعیت آن است که این اقدامات نهایتاً منجر به اعمال محدودیت‌های غیرمنطقی برای رسانه‌ها شده است.

دلیل دیگر برای چاره‌جویی اصحاب رسانه‌ها، ضرورت حفظ اعتماد مخاطبین است. مدیران و عوامل رسانه‌ها می‌دانند که تا چه اندازه رعایت اخلاق و قواعد کار حرفه‌ای در حفظ اعتماد

مردم نقش دارد. لذا خود شیوه‌ای را برای نظارت و کنترل فعالیت‌های خود انتخاب می‌کنند. این شیوه از جنس رسانه است و در عین حال که مانع فعالیت‌های آن‌ها نمی‌شود، رسانه‌ها را پاسخ‌گو می‌نماید.

به‌رحال برای رفع این دغدغه راه‌حل‌های مختلفی متناسب با شرایط کشورها و جوامع گوناگون ارائه شده است. مطالعات صورت گرفته نشان می‌دهد که به‌طور کلی می‌توان راه‌حل‌های نظام‌دهی فعالیت‌های رسانه‌ای را در قالب سه نظام دسته‌بندی کرد: خودنظام‌دهی رسانه‌ای - نظام‌دهی مشترک با دولت (با همکاری دولت) - نظام‌دهی توسط دولت.

اندیشمندان و محققان رسانه‌ای معتقدند از میان این نظام‌ها، خودنظام‌دهی بهترین شیوه است. البته به دلیل تمایل دولت‌ها برای مشارکت و در برخی جوامع، به دلیل ضرورت پیشگام‌بودن دولت، عملاً پذیرفته‌ترین نظام، خودنظام‌دهی مشترک با دولت است. نظام‌دهی توسط دولت نیز منفورترین و ناسازگارترین نظام با فعالیت‌های رسانه‌ای است.^۱

خودنظام‌دهی رسانه‌ای به این معنا است که: «جامعه رسانه‌ای یک کشور یا گردانندگان یک حرفه رسانه‌ای خاص، رأساً و بدون مداخله حکومت، با تدوین قواعد رفتاری و ایجاد نهادهای لازم به تنظیم فعالیت‌های رسانه‌ای پردازند و حقوق و آزادی‌های دیگران (اعم از عمومی و خصوصی) و ارزش‌های اجتماعی را رعایت کنند و خود را ملزم به تبعیت از اصول و قواعدی بدانند که اگر دولت می‌خواست فعالیت آن‌ها را تنظیم کند، رعایت این اصول و قواعد را ضروری می‌شناخت».^۲

بدون تردید این شیوه نظام‌دهی، با فلسفه اولیه و اصلی رسانه‌ها سازگارتر است زیرا در صورتی که دولت‌ها بخواهند به نظام‌دهی و کنترل رسانه‌ها پردازند، بدون تردید آزادی عمل رسانه‌ها برای کنترل و نظارت بر عملکرد دولت - که همان فلسفه اولیه و اصلی آن‌هاست - محدود می‌سازد. علاوه بر این، اصحاب رسانه به دلیل آگاهی و شناخت بیشتری که از قوانین و مقررات و اخلاق اجتماعی دارند، معمولاً در فعالیت‌های خود به قانون و اخلاق پایبند هستند، لذا می‌توانند با طراحی یک ضمانت اجرای داخلی در مسیر صحیح حرکت کنند. نهایتاً از آنجایی که خودنظام‌دهی باعث جلوگیری از تورم قوانین در کشورها می‌شود و به عبارت دیگر، خودنظام‌دهی جایگزین قوانین می‌شود، راه‌حل مناسب‌تری برای نظام‌دهی فعالیت‌های رسانه‌ای است. مهم‌ترین روش‌های خودنظام‌دهی عبارت‌اند از:

۱. باقر انصاری، حقوق ارتباط جمعی (تهران: سمت، ۱۳۸۹) ص: ۹۹.

۲. همان.

۱. تدوین اصول اخلاق حرفه‌ای؛
 ۲. تأسیس و فعالیت شوراهای مطبوعات؛
 ۳. واسطه‌ها (نظیر آمبودزمان)
 ۴. تأسیس و فعالیت سازمان‌های رسانه‌ای در قالب انجمن‌ها، سندیکاها، نظام‌های حرفه‌ای و مدیریت اشتراکی؛
 ۵. آموزش و پژوهش (مدارس روزنامه‌نگاری، مؤسسات و تشکیلات پژوهش، انتشار نشریات آموزشی و...).
- در بین این روش‌ها اخلاق حرفه‌ای و شورای مطبوعات از اهمیت زیادی برخوردار است و به همین دلیل تلاش‌های فراوانی در سطح بین‌المللی، منطقه‌ای و در سطح داخلی دولت‌ها برای اعمال آن‌ها صورت گرفته است.

ب. اخلاق حرفه‌ای

برخی از محققان معتقدند با تفکیک بین واژه «اصول اخلاقی» با واژه «اخلاق»، اصول اخلاقی را می‌توان به‌عنوان شکل صریح یا غیرصریح اخلاق معرفی کرد. همچنین در دهه‌های اخیر تلاش شده تا معانی این دو واژه از یکدیگر تفکیک شوند. برای همین امر، واژه اخلاق برای مشخص نمودن معیارهای «رفتار نیک» و واژه اصول اخلاقی برای معرفی رویکرد خردگرا و حتی علمی و توجیهی، درمورد قواعد رفتاری به کار گرفته شوند. دانیل کورنو استاد علوم ارتباطات و روزنامه‌نگار مشهور سوئسی در خصوص تفاوت‌های اصول اخلاقی و اخلاق چنین نوشته است: «... اصول اخلاقی، ... معرف نوعی توقع نظام‌مندسازی از طریق یک رویکرد انتقادی است. توجه به اصول اخلاقی سبب می‌شود که مبانی اساسی آن، مورد پرسش قرار گیرد. این واژه در معنای جدید پذیرفته شده آن، به سوی یک مفهوم متجانس و مشخص زندگی انسانی گرایش دارد. در حالی که اخلاق، مجموعه قواعد رفتاری مورد پذیرش عمومی در یک جامعه تاریخی را مشخص می‌سازد. هرچند که این تمایز، قابل بحث و بررسی است. مطمئناً، تمایز بین یک اخلاق «اجتماعی» و یک اصول اخلاقی «شخصی»، به‌منظور ارزیابی راجع به «عمل اخلاقی» و تصمیم مبتنی بر اصول اخلاقی، پذیرفتنی است. «عمل اخلاقی»، به‌طور صریح یا غیرصریح، مجموعه‌ای از هنجارهای مشترک و مناسب را مورد ارجاع و استناد قرار می‌دهد. در صورتی که «تصمیم مبتنی بر اصول اخلاقی»، از طریق یک فرآیند درونی انتقادآمیز نسبت به مشروعیت هنجارها صورت می‌گیرد. به این ترتیب، از یک سو، وجدانی طرف توجه

است که خود را به پیروی از قواعد موظف می‌داند و از سوی دیگر، وجدانی مورد نظر است که مشخص ساختن تکالیف را جستجو می‌کند.

درعین حال این تفکیک، هنگامی که «عمل اخلاقی» و «تصمیم مبتنی بر اصول اخلاقی»، از لحاظ توجیه‌پذیری و اثربخشی آن‌ها مطرح می‌شود، کم‌اعتبار می‌شود. در چنین حالتی، وجه اجتماعی یا فردی خاص آن‌ها، دیگر جنبه واقعاً تمایزآمیز ندارد زیرا در این موارد، برای تکیه بر یک مفهوم سنتی، با توجه به آنکه «عمل اخلاقی» و «تصمیم مبتنی بر اصول اخلاقی» هر دو به شخص و حریم خصوصی او مربوط می‌شوند، الزاماً از جهت توجیه‌پذیری و اثربخشی آن‌ها در یک فضای اجتماعی قرار می‌گیرد. علاوه بر آن، بر اساس چشم‌اندازهایی که برای هر دو مفهوم به سبب برخورداری هر کدام از آن‌ها از یک خصوصیت عمومی و بنابراین اجتماعی در زمینه اصول اخلاقی ارتباطات، گشوده می‌شوند، در یک فضای عمومی مباحثه‌ای جای می‌یابند و برای توجیه خود از یک استدلال مناسب، که آثار آن ممکن است از همان مرحله تبادل نظر خودنمایی کند، بهره می‌برند. بنابراین، بیش از آنکه بر تفاوت بین «اخلاق» و «اصول اخلاقی» بر مبنای تعارض بین جنبه‌های اجتماعی و خصوصی تأکید شود، به نظر می‌رسد باید پذیرفت که بین این دو مقوله عقل عملی، نوعی تقسیم کار وجود دارد؛ به این صورت که «اخلاق»، یک وظیفه نظام‌دهی که از طریق عمومی و علنی‌سازی هنجارهای آن تسهیل می‌شود، ایفا می‌کند، در حالی که اصول اخلاقی با مورد سؤال قراردادن هنجارهای خود، یک نقش مشروعیت‌بخشی بر عهده دارد...»^۱

همان طور که حقوق مظهر مبانی قانونی و اخلاق اجتماعی در یک جامعه به شمار می‌رود، اصول اخلاقی زمانی که این اخلاق جمعی تحت تأثیر شرایطی که در جامعه وجود دارد انطباق خود را از دست می‌دهد، خودنمایی می‌کند و برای افراد، ضرورت‌گزینه را مطرح می‌کند. نهایتاً می‌توان گفت، منظور از اخلاق حرفه‌ای رسانه‌ها، مجموعه اصول اخلاقی مورد قبول و پذیرش روزنامه‌نگاران - و در سطح گسترده‌تر اصحاب رسانه‌ها - است که قواعد رفتار حرفه‌ای آنان را که کم و بیش جنبه الزام‌آور دارند، مورد توجه قرار داده و از طریق آن برای مقابله با مسائل مهم، راه حل مناسب ارائه می‌دهد.^۲ به عبارت دیگر، اخلاق حرفه‌ای رسانه‌ها «مجموعه قواعدی است که باید دست‌اندرکاران رسانه‌ها، داوطلبانه و بر اساس ندای وجدان و

۱. کاظم معتمدنژاد، حقوق حرفه‌ای روزنامه‌نگاران، جلد یکم (تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها، ۱۳۸۶) صص ۶؛ ۳۶۲ و ۳۶۳.

۲. کاظم معتمدنژاد، «اصول اخلاق حرفه‌ای روزنامه‌نگاری: زمینه‌های تاریخی، مقررات‌گذاری‌های ملی و پژوهش‌های جهانی» (۱۳۸۵) شماره ۶۶، فصلنامه رسانه، ص: ۲۸.

فطرت خویش در انجام کار حرفه‌ای رعایت کنند بدون آنکه الزام خارجی داشته باشند یا در صورت تخلف دچار مجازات‌های قانونی شوند.^۱

اخلاق حرفه‌ای رسانه‌ها را نباید فقط به اعلام اصول اخلاقی و درخواست رعایت آن از سوی روزنامه‌نگاران محدود کرد بلکه همان‌طور که بوگدان اوزولنیک، عضو «کمسیون بین‌المللی مطالعه درباره ارتباطات» (کمسیون مک براید) اشاره دارد: «آنچه به آن نیاز است تلاش‌های دائمی به منظور افزایش فرصت‌های واقعی برای کار آزاد و مسئولانه در رسانه‌هاست. یکی از مهم‌ترین شرایط برای این منظور، بدون شک، دموکراتیک کردن روابط داخلی در فضای رسانه‌های جمعی است. میزان توانایی کسانی که در رسانه‌ها کار می‌کنند در گسترش خلاقیت و نشان دادن کیفیت‌های اخلاقی و حرفه‌ای خویش، به نحوه اداره آن مؤسسه، منابع مالی که در دسترس قرار می‌گیرد، سیاست‌های تحریریه و بسیاری شرایط مشخص دیگر بستگی دارد».^۲

مطالعه و بررسی محتوای مجموعه‌های مقررات اخلاق حرفه‌ای رسانه‌ها در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی نشان می‌دهد که این مقررات یا کدهای اخلاق حرفه‌ای، چهار زمینه مهم را در بر می‌گیرد که در ادامه به معرفی این زمینه‌ها پرداخته می‌شود.^۳

۱- آگاهی دهی عمومی: رسالت و مأموریت رسانه‌ها در آگاهی دهی عمومی به مردم که از طریق انتشار اخبار و اطلاعات و تحلیل‌های صحیح صورت می‌گیرد، اقتضائاتی را به همراه دارد. به همین دلیل «در اصول اخلاقی این حرفه، بی‌غرضی روزنامه‌نگار، خودداری وی از تبلیغ سیاسی و بازرگانی و مقاومت در برابر فشارهای درون تحریریه‌ای و برون تحریریه‌ای، برای تحقق اغراض و مقاصد خاص مغایر حقیقت جویی و عینی‌گرایی، توجه خاصی مبذول شده است».^۴

۲- آزادی مطبوعات، شرط اساسی فعالیت روزنامه‌نگاری: تأمین استقلال عمل روزنامه‌نگاران و تضمین و تقویت حیثیت و منزلت حرفه‌ای آن‌ها به دلیل نقشی که در تحقق حق عموم مردم برای آگاهی از رویدادها دارد، همواره در اصول اخلاق حرفه‌ای جایگاه ویژه‌ای دارد. در واقع به همین علت یکی از وظایف روزنامه‌نگاران، دفاع از آزادی اطلاعات (آزادی اطلاعات، تفسیر و انتقاد) است. ضرورت حفظ اسرار حرفه‌ای روزنامه‌نگاران و خودداری رسانه‌ها از افشای منابع خبری از همین اصل آزادی اطلاعات نشأت می‌گیرد.

۱. محسن اسماعیلی، «تعامل حقوق و اخلاق در رسانه» (۱۳۸۵) شماره ۶۶، فصلنامه رسانه، ص ۶؛

۲. مک براید، پیشین، ص ۱۷۹.

۳. معتمدنژاد، پیشین (۱۳۸۶)، صص: ۳۹۱-۳۹۳.

۴. همان ص: ۳۹۳.

۳- بیان حقیقت: رسالت اجتماعی رسانه‌ها ایجاب می‌کند که از بیان اخباری که شائبه دروغ دارد و از ارائه گزارش مغرضانه رویدادها یا کتمان حقیقت پرهیز نمایند. رسانه‌ها موظف‌اند در صورتی که مرتکب اشتباهی در اطلاع‌رسانی شدند، به سرعت اشتباه خود را اصلاح نمایند. روزنامه‌نگاران و سایر اصحاب رسانه‌ها باید تلاش کنند تا منابع خبری خود را خوب بشناسند و اگر در خصوص صحت خبری تردید دارند باید آن را از منابع دیگر کنترل و تکمیل کنند.

۴- احترام به حیثیت فردی و زندگی خصوصی: رسانه‌ها باید دقت داشته باشند تا در مواردی که احتمال دارد انتشار مطلبی موجب توهین یا افترا به فردی شود و حیثیت وی را لطمه‌دار نماید، حق تصحیح یا حق پاسخ آن‌ها محفوظ بماند. بدون تردید اجرای صحیح این امور، مانع از مراجعه افراد به مراجع قضایی و طرح شکایت شده و مشکلی برای رسانه‌ها ایجاد نمی‌شود. اما در صورت بی‌توجهی به حق افراد، رسانه‌ها باید آماده صرف وقت و هزینه زیادی برای دفاع از خود در دادگاه و تحمل محکومیت باشند.

۳-۶. کیفرزدایی جرائم رسانه‌ای

«کیفر زدایی» یا «غیرجزایی‌سازی» جرائم رسانه‌ای، به‌منظور جلوگیری از تعطیلی رسانه‌ها یا توقیف مدیران و روزنامه‌نگاران انجام می‌شود. شورای اروپا در این خصوص تجربیات قابل توجهی داشته است که در ادامه، یکی از توصیه‌نامه‌های این شورا مورد بررسی قرار می‌گیرد. شورای اروپا، در قطعنامه شماره ۱۵۷۷، مصوب ۱۴ اکتبر ۲۰۰۷، با عنوان «به سوی غیرجزایی‌سازی افترا»، که یکی از تخلفات متداول رسانه‌ها به شمار می‌آید، پس از بیان مطالب مهمی در خصوص لزوم غیرجزایی‌سازی افترا به دولت‌های عضو توصیه می‌نماید: مجازات‌های زندان برای افترا را به‌طور سریع لغو کنند.

تضمین نمایند که توسل‌های افراطی به تعقیب‌های جزایی در این زمینه صورت نمی‌گیرد و نیز تضمین کنند که استقلال دادستان عمومی در این موارد رعایت می‌شود. مفهوم افترا را در قانونگذاری‌های خود، به‌منظور جلوگیری از اجرای خودسرانه قانون، به‌طور روشن‌تر تعریف کنند و تضمین نمایند که حقوق مدنی برای حفظ منزلت فرد مورد اتهام به افترا، حمایت مؤثر پدید می‌آورد.

تهییج عمومی به خشونت، به تنفر یا تبعیض و تهدیدها علیه فرد یا مجموع افراد، به سبب نژاد، رنگ، زبان، مذهب و ملیت یا ریشه ملی یا قومی آن‌ها، با توجه به آنکه این‌گونه اعمال،

مطابق توصیه‌نامه «سیاست عمومی» شماره ۷ کمیسیون اروپایی علیه نژادگرایی و عدم مدارا، رفتارهای عمدی شناخته می‌شوند، باید به‌عنوان تخلف‌های جزایی معرفی شوند. تنها دعوت به خشونت و اظهارات مربوط به تنفر و همچنین بیانات نفی‌کننده باید به‌عنوان تخلف‌های قابل مجازات زندان معرفی شوند.

در قانونگذاری‌های دولت‌ها در مورد افترا، هرگونه حمایت شدید از شخصیت‌های سیاسی، مطابق رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر باید حذف شود.

دولت‌ها، در قانونگذاری‌های خود راجع به وسایل دفاع مناسب برای افراد تحت تعقیب در مورد افترا، به‌ویژه در زمینه وسایل دفاعی مبتنی بر «استثنای مربوط به حقیقت»^۱ و منافع عمومی، تضمین‌های لازم را پیش‌بینی نمایند.

در مورد مبالغ خسارت‌ها و غرامت‌های راجع به موضوع‌های افتراآمیز، مبنای منطقی و متناسب برقرار شود به‌گونه‌ای که پرداخت این مبالغ نتواند، قابلیت ادامه فعالیت رسانه‌ها را به خطر اندازد.

در برابر مبالغ خسارت‌ها و غرامت‌های غیرمتناسب با خسارت واقعی واردشده به افراد زیان‌دیده از افترا، تضمین‌های قضایی مناسب پیش‌بینی شود.

۱۰. دولت‌ها قانونگذاری‌های خود را با رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر در زمینه حمایت از منابع خبری روزنامه‌نگاران منطبق سازند.

همچنین، قطعنامه یادشده از سازمان‌های حرفه‌ای روزنامه‌نگاری دعوت کرده است در صورتی که هنوز دارای مجموعه‌های مقررات اخلاقی روزنامه‌نگاری نیستند، برای تدارک آن، اقدام کنند.^۲

نتیجه‌گیری

با توجه به تأثیر قابل توجه اینترنت به‌عنوان یک ابزار ارتباطی و رسانه نوین در تأمین آزادی بیان و بهبود زندگی مردم، استفاده از آن امری ضروری است. کنار گذاشتن این فناوری از ترس آسیب‌ها و مضرات آن، اقدامی نسنجیده بوده و دولت‌هایی موفق هستند که بتوانند با تدابیر و اقدامات مناسب، ضمن استفاده کامل از تمام فواید و امکانات اینترنت، آسیب‌های آن را از بین برده یا به حداقل برسانند.

1. Exceptio Veritalis

۲. معتمدنژاد، پیشین (۱۳۹۰)، صص: ۳۳ و ۳۴.

اینترنت مانند هر امر اجتماعی دیگر، نیازمند نظام‌دهی است و بخشی از این نظام‌دهی در قالب تدوین قوانین و مقررات انجام می‌شود. مقررات‌گذاری برای اینترنت زمانی می‌تواند تأمین‌کننده آزادی‌های مشروع بوده و به مردم اطمینان دهد که دسترسی و استفاده آن‌ها از خدمات اینترنتی، امن، ارزان و پایدار است که ضمن درک صحیح از ویژگی‌های اینترنت و شرایط جامعه، بر اساس اصول حقوقی تدوین شده باشد. نتایج تحقیق صورت گرفته نشان می‌دهد که در واقع این اصول نتیجه توجه به ویژگی‌ها و اهمیت اینترنت و پیش‌نیازهایی است که تشریح شد. این اصول در سیاست‌گذاری‌ها و مقررات‌گذاری‌ها باید همواره مورد توجه باشد و دولت‌ها برای حفظ و اجرای این اصول تلاش نمایند.

در حد مطالعات صورت گرفته، تا کنون این اصول به صورت مستقل و منسجم در یک کار پژوهشی معرفی نشده است اما با مطالعه اسناد بین‌المللی، منطقه‌ای و تجربیات ملی کشورهای پیشرفته حقوقی و همچنین آثار محققان و دانشمندان می‌توان این اصول را شناسایی نمود. اصول مذکور عبارت‌اند از: انتشار آزاد، حریم خصوصی، خودنظام‌دهی و اخلاق حرفه‌ای و غیرجزایی سازی جرائم رسانه‌ای. طبق این تحقیق، امروزه کشورهای پیشرفته حقوقی در وضع قواعد حقوقی برای اینترنت، به میزان قابل توجهی از این اصول حقوقی پیروی می‌کنند.

معرفی و تبیین اصول مذکور در کشورهایی همچون ایران، بنا به دلایل متعدد، مفید و مؤثر است. اولاً، این کشورها عمدتاً در مرحله قانون‌نویسی و وضع قواعد و مقررات هستند، لذا توجه قوه مقننه و سایر نهادهای تدوین قوانین و مقررات آن‌ها می‌تواند موجب تصویب قوانین مطلوب‌تری شود. برخی از کشورهای مذکور از تورم قوانین رنج می‌برند و برای رفع این مشکل در تلاش هستند. طبیعی است که در مسیر اصلاح مقررات قبلی، اطلاع و اعمال اصول موردنظر، ضمن رفع بخشی از تورم قوانین، زمینه تصویب قوانین جدید، طبق استانداردهای شناخته‌شده را فراهم می‌نماید. رعایت اصول تدوین قوانین و مقررات با کمک به تأمین آزادی بیان، بستر مناسب را برای برخورداری عموم از فضای باز فراهم نموده و انتقاد مردم و گروه‌های سیاسی از قدرت حاکم، در نهایت منجر به پیشرفت آن کشور می‌شود.

در پایان یادآوری می‌شود که فعالیت علمی برای شناسایی بهتر این اصول در ابتدای راه است و رسیدن به نتیجه نیاز به تلاش و کوشش بسیار دارد. امید است تحقیق حاضر، آغاز حرکت علمی برای رفع نواقص و معایب موجب در کشور باشد.

منابع

الف) فارسی

- استین، یانیک، روزنامه‌نگاری پس از اینترنت (تهران: جام جم، ۱۳۸۹).
- اسماعیلی، محسن، «تعامل حقوق و اخلاق در رسانه» (۱۳۸۵) شماره ۶۶، فصلنامه رسانه.
- انصاری، باقر، حقوق ارتباط جمعی، چاپ سوم (تهران: سمت، ۱۳۸۹).
- انصاری، باقر، حقوق حریم خصوصی (تهران: سمت، ۱۳۸۶).
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، چاپ سیزدهم (تهران: گنج دانش، ۱۳۸۲).
- عاملی، سعیدرضا، متن مجازی، (تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی اجتماعی، ۱۳۸۸).
- قاجار قیونلو، سیامک، مقدمه حقوق سایبر (تهران: میزان، ۱۳۸۶).
- کاتوزیان، ناصر، مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران، چاپ سی و چهارم (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۲).
- کاستلز، مانوئل، عصر اطلاعات، ترجمه گروه مترجمان، جلد اول، چاپ سوم (تهران: طرح نو، ۱۳۸۲).
- کامیار، مهران، «مقایسه تطبیقی رسانه‌های سنتی مکتوب و الکترونیک» (۱۳۸۸) شماره ۲، پژوهش رسانه.
- کانتونی، لورنزو و استفانو تاردینی، اینترنت، ترجمه گروه مترجمان با مقدمه سعیدرضا عاملی (تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۱).
- معتمدنژاد، رؤیا، جزوه حقوق ارتباطات رسانه‌های سمعی و بصری (تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۱).
- معتمدنژاد، کاظم، «اصول اخلاق حرفه‌ای روزنامه‌نگاری: زمینه‌های تاریخی، مقررات‌گذاری‌های ملی و پژوهش‌های جهانی» (۱۳۸۵) شماره ۶۶، فصلنامه رسانه.
- معتمدنژاد، کاظم، «تحولات مبانی حقوقی آزادی رسانه‌ها در عرصه‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی» (۱۳۹۰) ش ۳۵ فصلنامه پژوهش حقوق و پژوهش‌های ارتباطات.
- معتمدنژاد، کاظم و رؤیا، حقوق ارتباطات، جلد اول، چاپ دوم (تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها، ۱۳۸۸).
- معتمد نژاد، کاظم، حقوق ارتباطات بین‌المللی، جلد دوم (تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها، ۱۳۹۰).

- معتمدنژاد، کاظم، حقوق حرفه‌ای روزنامه‌نگاران، جلد یکم (تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها، ۱۳۸۶).
- مک براید، شن، یک جهان چندین صدا، ترجمه ایرج پاد، چاپ سوم (تهران: سروش، ۱۳۹۰).
- هاشمی، سیدمحمد، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی (تهران: میزان، ۱۳۸۴).

ب) انگلیسی

- Emmanuel Derieux, *droit des medias* (Paris: Dalloz, 2005).
- Jakubowicz, Karol, , "A New Notion of Media?" (2009).
- Middle East Internet Users, Population and Facebook Statistics, Internet World Stats, <http://www.internetworldstats.com/>
- Wes Simpson, and Greenfield Howard, *IPTV and Internet Video*, (UK: Oxford, 2007).
- [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/MCM\(2009\)011_en_final_web.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/MCM(2009)011_en_final_web.pdf), p4.
- 1st Council of Europe Conference of Ministers responsible for Media and New Communication Services A new notion of media?, (28 and 29 May 2009, Reykjavik, Iceland.
- [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/MCM\(2009\)011_en_final_web .pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/MCM(2009)011_en_final_web.pdf)
- Recommendation CM/Rec(2008)6 of the Committee of Ministers to Member States on Measures to Promote the Respect for Freedom of Expression and Information with Regard to Internet Filters. [https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec\(2008\)6](https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec(2008)6).
- Recommendation CM/Rec(2011)8
of the Committee of Ministers to Member States on the Protection and Promotion of the Universality, Integrity and Openness of the Internet.
<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1835707&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>
- Recommendation CM/Rec(2012)4
of the Committee of Ministers to Member States on the Protection of Human Rights with Regard to Social Networking Services
<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1929453&Site=Cm>